

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ

agencjaPDN
wydawnicza

Krzysztof Garbacz

Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego

Tom I

Powiaty:

zielonogórski - świebodziński - krośnieński

Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra 2014

To są fragmenty tomu I książki Krzysztofa Garbacza „Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego”. Więcej informacji na temat publikacji Agencji Wydawniczej „PDN” w Zielonej Górze można uzyskać na stronie www.agencjawydawniczapdn.pl

Tłumaczenie
Katarzyna Trychoń-Cieślak

Projekt okładki
Aleksandra Adamczyk
Krzysztof Garbacz

Współpraca redakcyjna
Ewa Garbacz

Korekta
Ewa Nodzyńska

Fotografie i skład
Krzysztof Garbacz

© Copyright by Krzysztof Garbacz 2014

Wydanie II poprawione

ISBN 978-83-934885-9-9

Wydawca
Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra
e-mail: kontakt@agencjawydawniczapdn.pl
www.agencjawydawniczapdn.pl

Druk i oprawa
Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp.z o.o.
ul. Biskupa Dominika 11, 83-130 Pelplin
tel. 58 536 17 57; fax 58 536 17 26
www.bernardinum.com.pl

Zdjęcia na okładce
Fragment drzwi zewnętrznych w kościele filialnym w Klępsku (I)
Fragment konstrukcji zrębowej kościoła parafialnego w Kosieczynie (IV)

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana i przetwarzana w jakiegokolwiek formie bez pisemnej zgody Agencji Wydawniczej „PDN”.

To są fragmenty tomu I książki Krzysztofa Garbacza „Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego”. Więcej informacji na temat publikacji Agencji Wydawniczej „PDN” w Zielonej Górze można uzyskać na stronie www.agencjawydawniczapdn.pl

OD AUTORA

Obszar dzisiejszego województwa lubuskiego, zajmującego znaczną część zachodniej Polski, we wczesnym średniowieczu był pokryty gęstą siecią grodów oraz osiedli typu wiejskiego. Z czasem grody zaczęły stopniowo zanikać, a na ich miejscu bądź na terenie dotychczasowych osad otwartych rozpoczął się proces kształtowania pierwszych miast. Zapoczątkowana w XIII wieku urbanizacja przyniosła w konsekwencji, na przestrzeni następnych stuleci, powstanie wielu założeń miejskich, zarówno w południowej – śląskiej części województwa, jak i północnej, niegdyś od zachodu pozostającej pod wpływem Brandenburgii, a od wschodu Wielkopolski. Historia miast, m.in. Zielonej Góry, Gorzowa Wielkopolskiego, Gubina, Żagania, Żar, Szprotawy, Świebodzina, Międzyrzecza, Kostrzyna i Strzelec Krajeńskich jest bogata w wiele wydarzeń, niekiedy o dramatycznym przebiegu, powodujących nie tylko ich rozwój przestrzenny i kulturowy, lecz także niejednokrotne zniszczenia, a w konsekwencji długotrwałe kryzysy gospodarcze. Trwające od średniowiecza procesy urbanizacyjne spowodowały w ciągu stuleci szereg zmian w architekturze miast lubuskich, stąd niewiele przetrwało do dziś obiektów „pamiętających” czasy ich lokacji. Znacznie więcej pochodzi z czasów późniejszych. W sumie, na obszarze województwa lubuskiego liczba zewidencjonowanych zabytków architektury i budownictwa wraz z założeniami parkowymi, wynosi prawie 45 tysięcy. Obiekty architektury sakralnej i świeckiej zachowały się nie tylko w miastach. Możemy je jeszcze zobaczyć w licznych mniejszych miejscowościach, w wielu przypadkach powstałych już w średniowieczu. Wtedy to na znacznych przestrzeniach regionu rozwinęła się gęsta sieć osiedli wiejskich.

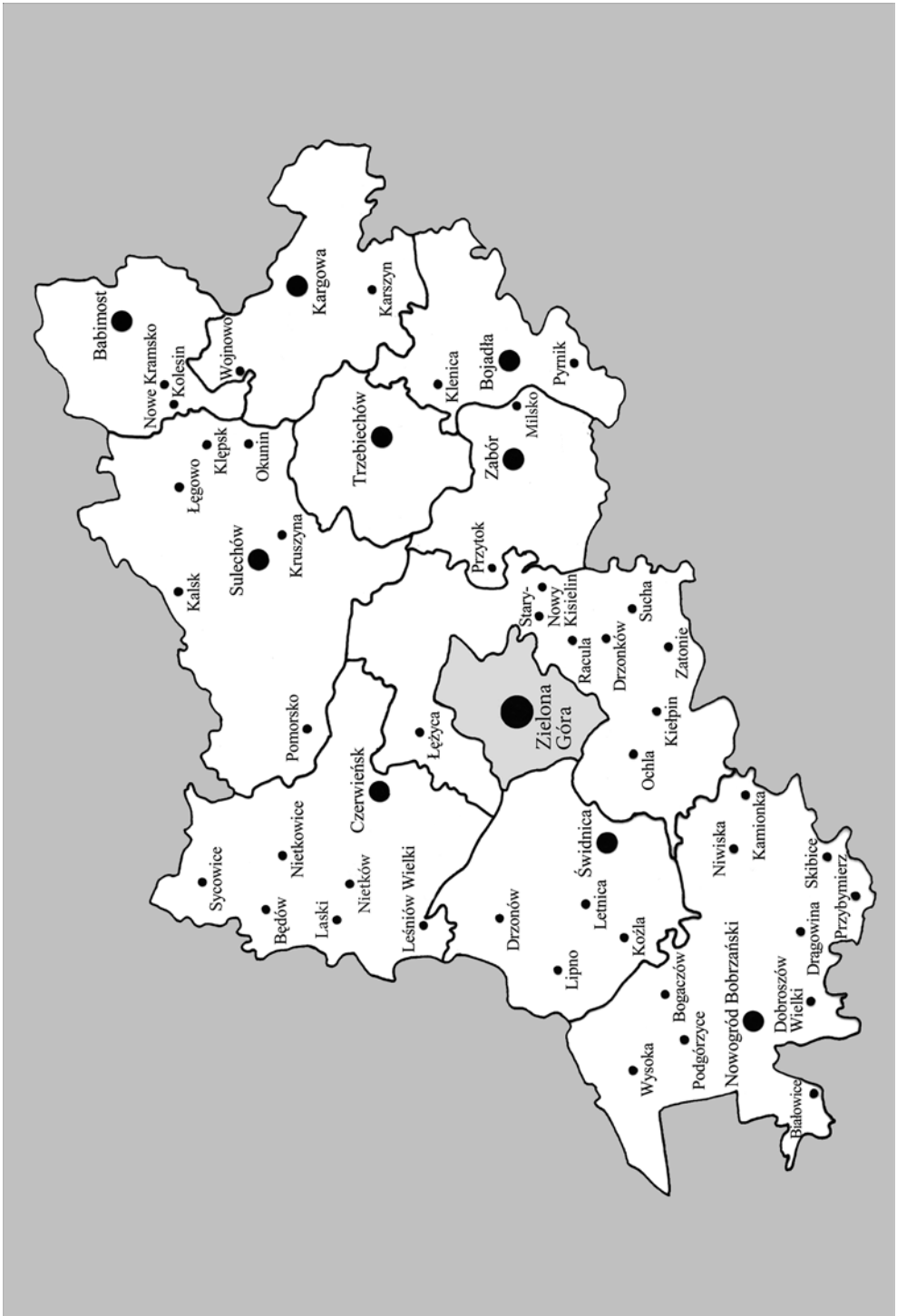
Budowle te, niejednokrotnie bardzo cenne i znaczące dla terenów pozostających przez stulecia pod wpływem różnych prądów kulturowych, dziś reprezentują wiele stylów architektonicznych, począwszy od romańskiego czy gotyckiego. Bogactwo form i wystroju obiektów zabytkowych w miastach województwa lubuskiego, a także poza nimi, jest jeszcze dostrzegalne w wielu miejscach, pomimo zrujnowania znacznej jego części pod koniec II wojny światowej i zdewastowania w czasach powojennych. Moim zamiarem było pokazanie w niniejszej książce tego bogactwa nie tylko poprzez historię wznoszenia i przekształcania budowli, następnie ich opisy, ale i przez liczne współczesne fotografie.

Niniejszy przewodnik powstał częściowo w oparciu o opublikowaną w 2005 roku książkę *Szlakiem zabytkowych miast. Przewodnik po południowej części województwa lubuskiego*. Został on w znacznym stopniu wzbogacony o prezentację zabytków znajdujących się w mniejszych miejscowościach. Aby w sposób klarowny przedstawić je w przewodniku, wyznaczyłem trasy zwiedzania umożliwiające penetracje niedużych terenów, ograniczonych zasięgiem poszczególnych gmin, które przyporządkowane są większym jednostkom administracyjnym – powiatom. Ze względu na znaczną objętość przygotowywanego do druku przewodnika konieczny stał się jego podział na trzy tomy. Tom pierwszy obejmuje powiaty: zielonogórski, świebodziński i krośnieński, tom drugi – żarski, żagański, nowosolski i wschowski, zaś trzeci – gorzowski, ślubicki, sulęciński, międzyrzecki i strzelecko-drezdenecki.

Prezentacje obiektów zabytkowych znajdujących się w poszczególnych miejscowościach poprzedzają ich krótkie rysy historyczne. Obok polskich nazw podaję niemieckie, które obowiązywały przed 1945 rokiem, a także ich najstarsze wersje.

Z wielowiekową historią opisywanych w przewodniku miejscowości było związanych wiele rodów szlacheckich, których nazwiska pojawiły się w licznych źródłach pisanych i ikonograficznych. Część z tych nazwisk wskutek wpływów językowych i kulturowych niejednokrotnie ulegała przekształceniom, stąd w publikacjach można spotkać ich różne wersje. W trakcie pracy nad przewodnikiem generalnie starałem się unikać dostosowywania pisowni imion i nazwisk niemieckich do języka polskiego, zachowując jedną z oryginalnych wersji. Opierałem się przy tym o ukazujące się od XVII stulecia niemieckie wykazy dóbr, leksykony i opracowania historyczne oraz o niektóre współczesne polskie publikacje.

Zdaję sobie sprawę z tego, że zaprezentowane w przewodniku wzmianki o dziejach miejscowości województwa lubuskiego i zachowanych w nich obiektach zabytkowej architektury drewnianej, murowanej oraz szachulcowej to zaledwie część dziedzictwa kulturowego, jakie pozostało po zamieszkującej te ziemie ludności. Pragnę jednak wyrazić nadzieję, że książka ułatwi Czytelnikom wędrowkę po miejscowościach zasobnych w ślady kultury materialnej i duchowej, niejednokrotnie położonych z dala od uczęszczanych szlaków turystycznych. Być może stanie się ona też przyczynkiem do własnych poszukiwań i odkrywania ciekawych miejsc, zdobywania wiedzy na temat ich historii oraz związanych z nimi obiektów zabytkowych.

POWIAT ZIELONOGÓRSKI

ZIELONA GÓRA

Jedno z dwóch głównych miast województwa lubuskiego, **Zielona Góra** (dawniej *Grünberg i. Schl.*), korzeniami sięga czasów średniowiecznych, jednak jej początki do dziś nie zostały w sposób zadowalający rozpoznane. Ich prześledzenie utrudnia brak odpowiednich źródeł historycznych. Natrafienie na archeologiczne ślady najstarszego osadnictwa przedlokacyjnego mogłoby stać się istotnym przyczynkiem do gruntownego poznania historii miasta. Dotychczasowi autorzy prac o dziejach Zielonej Góry zwracali uwagę na historyczne korzenie miasta, powstałego w miejscu przecięcia się kilku szlaków handlowych. Poszukiwali oni miejsca położenia osady przedlokacyjnej, które najchętniej widzieli u stóp Góry Ceglanej, a więc w okolicy dzisiejszej ulicy Kupieckiej i placu Matejki. W tym rejonie bowiem – jak twierdził Wiesław Posadzy, autor artykułu naukowego traktującego m.in. o początkach Zielonej Góry – miał się zbiegać szlak prowadzący z Wrocławia do Krosna z traktem biegnącym od północy, z Międzyrzecza do Wrocławia. To tu wznosiła się najstarsza świątynia zielonogórska, która funkcjonowała już w momencie zakładania w XIV wieku miasta na lewym brzegu Złotej Łączy. Kościół ten, pw. św. Jana, spalił się w 1582 roku. Sam cmentarz przykościelny był czynny jeszcze w następnych stuleciach, a jego lokalizacja znalazła się na planach z lat 1784 i 1826. Do dziś pozostał jedynie fragment muru przy ulicy Podgórznej, który jeszcze do niedawna był identyfikowany z ogrodzeniem tej nekropoli.

Badania wykopaliskowe przeprowadzone przeze mnie w 2003 roku w rejonie domniemanego muru cmentarnego nie doprowadziły do odkrycia ani osady przedlokacyjnej, ani wspomnianego cmentarza. W związku z tym, trafna powinna być hipoteza, że kamiennie-ceglany mur postawiony w czasach nowożytnych, w bliżej nieokreślonym stuleciu, związany był z innymi typami obiektami. Najstarsze, znalezione w jego pobliżu ułamki ceramiki, można datować na XV wiek. Idąc w kierunku miejsca zaznaczonego na wspomnianych planach z XVIII i XIX wieku miałem nadzieję, że odkryję pozostałości starego cmentarza, a i być może samego kościo-

ła św. Jana, lokalizowanego przez niemieckich i polskich historyków w rejonie zaplecza kamienic przy ulicy Kupieckiej 5-7. Jest to jedyne miejsce kojarzone z najstarszą nekropolą zielonogóorską, która nadaje się do penetracji archeologicznej. Teren oznaczony na starych planach jako cmentarz przy placu Matejki został przed laty w znacznej części zniwelowany. Niestety, w wykopach archeologicznych założonych na jesieni 2004 roku nie udało się odnaleźć śladów świątyni oraz nekropoli. Wobec braku śladów cmentarza na terenie badanym wykopaliskowo można przyjąć, że jego obszar pokrywał się z zasięgiem budynków oraz dużego podwórza przy zbiegu ulicy Kupieckiej z placem Matejki. Wystąpiły natomiast obiekty – wkopy związane z działalnością użytkową mieszkańców placu Matejki i ulicy Kupieckiej w czasach nowożytnych. Z grupy materiału archeologicznego, złożonego głównie z fragmentów naczyń glinianych, zostało wydzielone bardzo interesujące, a zarazem rzadkie znalezisko, a mianowicie ołowiana pieczęć z wizerunkiem trzech wież, zapewne pochodząca z jednego z miast dolnośląskich. Pieczęć ta jest datowana na XVIII stulecie.

Rezultaty badań archeologicznych przeprowadzonych w 2003, a następnie w latach 2004-2005 przy ulicy Kupieckiej, pozwalają na zweryfikowanie poglądów dotyczących funkcjonowania zasiedlenia po prawej stronie Złotej Łączy w obrębie zbocza Góry Ceglanej. Nie potwierdziły się hipotezy historyków odnośnie obecności najwcześniejszego osadnictwa przedlokacyjnego w rejonie kościoła św. Jana, bowiem najstarszymi znaleziskami są pojedyncze ułamki naczyń z XIV-XV wieku. Podjęte w 2005 roku badania na zapleczu kamienicy przy ulicy Kupieckiej 6 doprowadziły do odkrycia ciemnoszaro-brunatnej warstwy ziemi o miąższości około 1 m, w której wystąpiło ponad 700 fragmentów ceramiki datujących to nawarstwienie na średniowiecze. Najmłodsze materiały kojarzy się z XIV wiekiem. Zalicza się do nich naczynia o zaawansowanej technologii, a mianowicie toczone na kole – wypalone w atmosferze redukcyjnej i zabarwione na kolor szary oraz stalowoszary. Niektóre fragmenty naczyń charakteryzują się cechami technologicznymi oraz formalnymi, które odpowiadają tzw. ceramice tradycyjnej, wykonywanej w XIII stuleciu, a więc ręcznie lepionej i obtaczanej, mającej barwę ceglastą i szaro-brunatną. Ten bogaty materiał wykopaliskowy, pozyskany po prawej stronie dawnego rozlewiska Złotej Łączy i jednocześnie fosy, to dobitny ślad intensywnego osadnictwa w tej części miasta dopiero w XIV wieku, a więc w czasie, kiedy następowała lokacja Zielonej Góry.

Nie jest wykluczone, że najstarszej osady przedlokacyjnej należałoby doszukiwać się po lewej stronie Złotej Łączy, w obrębie Starego Rynku. Tu bowiem, przy ulicy Krawieckiej 1 i 3, została uchwycona wczesnośredniowieczna warstwa kulturowa z najstarszymi materiałami datowanymi na pierwszą połowę XIII wieku.

Pierwszych osadników sprowadzono w okolice Zielonej Góry za panowania księcia Henryka Brodatego, a za datę początków tego zasiedlenia przyjmuje się 1222 rok. W 1302 roku po raz pierwszy została odnotowana nazwa *Grunenberg* (*Grünberg*).

Nie wiemy, kiedy Zielona Góra otrzymała prawa miejskie, bowiem nie zachował się akt lokacyjny. Najstarsza wzmianka o mieście pochodzi z 1310 roku. Dwa lata później Zieloną Górę określono jako ośrodek dystryktu, zaś w 1317 roku wspomniano dziedzicznego wójta. Jak donosił Joachim Cureus, lokacja miasta odbyła się w roku 1320 za panowania synów Henryka III głogowskiego. Cureus odnotował w *Kronice Śląska*, wydanej w 1587 roku, że przywilej miejski został wydany przez Henryka IV zwanego Wiernym.

Miasto lokowane na prawie magdeburskim otrzymało uprawnienia samorządowe i na początku wybudowało kościół (obecnie św. Jadwigi), później otoczyło się murami obronnymi, a na końcu procesu lokacyjnego, w połowie XV wieku doczekało się siedziby władz – ratusza. Prostokątny rynek początkowo miał wymiary około 60 x 160 m. Z czasem regularna zabudowa otoczyła plac z czterech stron. W późniejszych stuleciach, być może pod koniec XVIII wieku zmniejszono od północy rynek, przesuając zabudowę w kierunku ratusza.

Nadanie Zielonej Górze w 1323 roku przez księcia głogowsko-żagańskiego Henryka IV pełnych praw miejskich, takich jak wcześniej dla Krosna, skutkowało m.in. zezwoleniem na osiedlanie się Niemców oraz zwolnieniem osadników z ceł i czynszów. Dwanaście lat później, bo w 1335 roku miasto utraciło związek z koroną. Na mocy układu zawartego przez króla Kazimierza Wielkiego z Janem Luksemburskim w Wyszehradzie, a następnie w 1339 roku w Krakowie i w 1348 z Karolem IV w Namysłowie, Śląsk został odstąpiony Czechom. Zielona Góra pozostała poza granicami Polski. W 1476 roku zmarł Henryk XI, ostatni Piast w księstwie głogowskim. Rozpoczął się okres walk o sukcesję głogowską. Podczas podziału w 1378 roku księstwa głogowskiego Zielona Góra znalazła się w dzielnicy kozuchowskiej Henryka VIII. W 1508 roku Zygmunt Jagiellończyk oddał księstwo głogowskie wraz z Zieloną Górą Władysławowi Jagiellończykowi, a ten z kolei włączył je do korony czeskiej. Następnie, w bitwie z Turkami pod Mohaczem w 1526 roku zginął Ludwik Jagiellończyk, król czeski i węgierski. Stało się to okazją do zajęcia Czech i Węgier przez Habsburgów i od tego czasu Śląsk z Zieloną Górą przejęła we władanie monarchia habsburska.

Dzieje Zielonej Góry nierozzerwalnie wiążą się z tkactwem i uprawą winnej latorośli. Tymi dziedzinami gospodarki w średniowieczu mieli zająć się sprowadzeni z Flandrii osadnicy. W następnych stuleciach rozwinął się tutaj ośrodek produkcji sukna oraz wina. Dużą rolę w gospodarce miasta odgrywał też handel. Rozwój gospodarczy powodował wzrost liczby ludności oraz rozbudowę przestrzenną „winnego grodu”. W XV wieku funkcjonowały poza murami miejskimi przedmieścia: przy szlakach prowadzących do Sulechowa, w pobliżu Bramy Dolnej i kościoła św. Jana, także od strony zachodniej, obok Bramy Górnej (Przedmieście Krośnieńskie). Kolejne przedmieście, zwane Na Piasku, kształtowało się w przy drodze kozu-

chowskiej pod koniec XV i w XVI stuleciu. W tym rejonie zbudowano w 1487 roku Bramę Nową oraz wytyczono duży plac.

Koniec wieku XVI i XVII stulecie to okres wzlotów i upadków Zielonej Góry, to czas okrucieństw i klęsk związanych nie tylko z działaniami wojennymi. W roku 1582 jeden z najgroźniejszych pożarów zniszczył większość domów, przede wszystkim drewnianych, ratusz oraz część kościoła św. Jadwigi. Jak wspomniałem, wówczas spłonął też całkowicie kościół św. Jana. Po pożarze przystąpiono do odbudowy ratusza i świątyni św. Jadwigi. Na założonym wcześniej cmentarzu, na obecnym placu Słowiańskim w 1591 roku rozpoczęto budowę kościoła Św. Trójcy. W świątyni tej, luterańskie nabożeństwa były odprawiane w języku polskim i niemieckim. W roku 1620 Zielona Góra znalazła się w obszarze działań wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Przez miasto wielokrotnie przechodziły walczące ze sobą armie. Stacjonujące tu od grudnia 1621 do marca 1622 roku cesarskie wojska dokonały zniszczeń materialnych, jednocześnie torturując i mordując mieszkańców. W 1626 roku żołnierze wznieśli pożar, który strawił prawie całe miasto w obrębie murów. Ocalało tylko około 10 domów i kościoł. Następnymi zniszczeniami dokonały oddziały chorwackie, plądrujące miasto w 1638 roku. Wskutek wzniesionego przez nich pożaru spaliło się prawie 50 domów oraz zabudowania gospodarcze. Natomiast wojska szwedzkie w 1631 roku zniszczyły plantacje winorośli. Kolejny pożar wybuchł w mieście w roku 1651, tuż po wojnie trzydziestoletniej.

Do najczarniejszych okresów w wielowiekowej historii Zielonej Góry należały rok 1640 i lata sześćdziesiąte XVII wieku, kiedy to na stosie płonęły niewinne kobiety uznane za czarownice. W 1640 roku na rozkaz dowódcy oddziału szwedzkiego spalono pierwsze cztery ofiary posądzone o uprawianie czarów. Po upływie prawie ćwierć wieku, w 1663 roku rozpoczęły się pierwsze procesy kobiet uznanych za czarownice i w ciągu kilku następnych lat na stosie spłonęło kilkanaście mieszkańek Zielonej Góry i okolicznych wsi. Kres okrutnym torturom i zbrodniom położyło dopiero zarządzenie cesarskie z roku 1669, pozbawiające sądy miejskie prawa wydawania takich wyroków.

W tym czasie dominującą gałęzią gospodarki zielonogórskiej było rzemiosło. W 1732 roku w mieście i jego najbliższej okolicy odnotowano m.in. 501 majstrów tkackich, 23 postrzygaczy sukna, 24 szewców, 21 rzeźników, 20 piekarzy, 12 kowali oraz 2 ślusarzy. W Zielonej Górze funkcjonowało wówczas 13 foluszy oraz jedna papiernia. W 1740 roku miasto liczyło 3494 mieszkańców. Dwadzieścia lat później mieszkało tu już 4510 osób, a w 1787 odnotowano ich 6604. Miasto otaczały liczne winnice porastające okoliczne wzgórza. Ich obszar stale wzrastał, by w 1800 roku osiągnąć powierzchnię 715 ha.

W XVIII wieku miało miejsce szereg zdarzeń, przede wszystkim o charakterze lokalnym. Przeplatały się one z europejskimi wydarzeniami polityczno-militarnymi,

stałości warowni, podjęte kilkakrotnie przez archeologów w rejonie ulicy Zamkowej, nie przyniosły oczekiwanego rezultatu.

Obwarowania w rejonie filharmonii i kościoła Matki Bożej Częstochowskiej skręcały w kierunku ulicy K. Lisowskiego i przebiegały dalej wzdłuż miejsca posadowienia tylnej części budynku nr 1-3. Ale zachowany na powierzchni fragment muru jest widoczny dopiero po lewej stronie ulicy J. Sobieskiego, w pobliżu zbiegu z ulicą Jedności. Część miejskich fortyfikacji kryje północna ściana osiemnastowiecznego budynku przy ulicy Jedności 5, której otynkowanie utrudnia ich obserwację. W miejscu, gdzie ulica Sobieskiego u wylotu przecina się z linią murów, stała Brama Górna. Przez nią prowadził trakt do Krosna Odrzańskiego. Był to jednopiętrowy budynek z czterospadowym dachem. Tak przynajmniej przedstawia go sztych z około roku 1740. Bramę zapewne wzniesiono po 1429 roku, a więc w czasie, kiedy stały już mury miejskie. W XVIII wieku w budynku wzniesionym zapewne na starych fundamentach lub przebudowanym mieszkali żołnierze. Charakteryzował się on zlokalizowaną w środku bramą przejezdną, a także mansardowym dachem. Brama Górna została rozebrana w 1834 roku. Dziś możemy dostrzec jej zarys na chodniku, podobnie jak poprzednio wspomnianej Bramy Dolnej.

Od ulicy Sobieskiego już blisko do ulicy Pod Filarami, gdzie na początku deptaka został zaznaczony przebieg fundamentów murów obronnych. Na te konstrukcje kamienne natrafiono w 2001 roku podczas zakładania kanalizacji. Przeprowadzone wówczas badania archeologiczne pozwoliły stwierdzić, że mur o kamiennym fundamencie był postawiony na „surowym korzeniu” i miał szerokość 1-1,2 m, natomiast jego stopa sięgała do głębokości 2,35 m poniżej dzisiejszego poziomu deptaka. Prawdopodobnie do połowy XVIII wieku, w pobliżu tego miejsca, od strony placu Poczтового, stała baszta zwana Wieżą Głodową. Jest ona umieszczona na widoku miasta z około 1740 roku. Baszta była cylindryczną, czterokondygnacyjną budowlą ceglana, którą wieńczył krenelaż. Spełniała przede wszystkim funkcję obronną. Zapewne znajdowało się też tutaj więzienie.

Spacerując wzdłuż tylnych ścian budynków przy placu Poczтовым, dostrzemy do **Wieży Łazienej (fot. 1)**, stojącej u zbiegu ulic Krawieckiej i Masarskiej. Została ona zbudowana w 1487 roku na planie prostokąta i pierwotnie wiązała się z Bramą Nową, stojącą pomiędzy wieżą a miejscem, gdzie znajduje się obecnie budynek przy ulicy M. Kopernika 2. Przebicie przejścia w murach w tym miejscu umożliwiło dojście do Nowego Rynku, a stamtąd na trakt kożuchowski. Brama Nowa została rozebrana w 1810 roku. Do dziś stoi oglądana przez nas gotycka Wieża Łazienna, która była wielokrotnie remontowana i przebudowywana, m.in. w 1680 i 1717 roku. Dzisiejsza wieża to trzykondygnacyjny obiekt ceglany zwieńczony barokowym hełmem z latarnią. Jej wysokość wynosi 35 m. W jej pobliżu stała łaźnia publiczna, od której przejęła nazwę. Jednak od XIX wieku wieżę zaczęto określać mianem Głodowej, tak samo

jak basztę, która stała nieopodal i została rozebrana w połowie XVIII wieku. Zresztą Wieża Łazienna spełniała podobną funkcję, a więc przede wszystkim obserwacyjną i obronną. Przed wybudowaniem Bramy Nowej, w przyziemiu wieży znajdowało się przelotowe pomieszczenie, które później zamurowano. Na wyższych kondygnacjach mieściły się magazyny i część mieszkalna dla załogi.

Dalej mury obronne przebiegały pomiędzy ulicami Masarską a Kopernika i opasywały kościół św. Jadwigi od strony południowej i wschodniej. Nie było tu żadnej bramy, ale w XVII wieku przebito furtę, którą nazywano Katolicką lub Starą. Furta ułatwiała komunikację między tą częścią Starego Miasta a osiedlem funkcjonującym w rejonie, gdzie stał najstarszy kościół zielonogórski św. Jana. Znajdowała się ona po stronie dzisiejszej ulicy Kopernika. Fosa zasilana wodą ze Złotej Łączy w rejonie kościoła św. Jadwigi była dość szeroka. Rów otaczający przed stuleciami całe miasto został całkowicie zasypany.

Przy placu ks. biskupa W. Pluty stoi **kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej (fot. 2-3)**. Jest to najstarsza obecnie świątynia zielonogórska. Budowa kościoła parafialnego, do połowy XV wieku noszącego wezwanie św. Mikołaja, spowodowała zmiany w rozplanowaniu centrum Zielonej Góry. W celu jego połączenia ze Starym Rynkiem prawdopodobnie przebito się przez zabudowania wschodniej pierzei i wytyczono uliczkę, która dziś nosi nazwę Kościelnej. Kościół św. Mikołaja został zbudowany po lewej stronie rzeczki Złotej Łączy zapewne w drugiej połowie XIII wieku. Gotycką świątynię wzniesiono pod koniec XIV lub na początku XV wieku, być może po pożarze, jaki miał miejsce w 1419 roku. Najpierw nad zielonogórską farą opiekę sprawowali książęta głogowsko-żagańscy. W 1427 roku patronat od księcia Henryka IX przejął konwent augustiański w Żaganiu. Od tego czasu proboszczami byli zakonnicy – aż do 1544 roku, kiedy to świątynia przeszła we władanie protestantów. Dopiero w roku 1651 ostatecznie wróciła do parafii katolickiej. Halowy kościół ma podstawową bryłę zachowaną do dnia dzisiejszego. W niedługim czasie po zbudowaniu dostawiono wieżę i kruchtę południową. Pod koniec XV lub na początku XVI wieku świątynia została powiększona o jednopiętrową przybudówkę, dostawioną do południowej ściany prezbiterium. W dobudówce pomieszczono kaplicę z emporą, otwartą do prezbiterium na piętrze. Na parterze znajdowała się kaplica Oliwna, a na piętrze tzw. chór polski służący do odprawiania nabożeństw polskich. W obydwu kaplicach zachowały się sklepienia gwiazdziste. Podczas pożaru w 1582 roku świątynia została zniszczona, po czym nastąpiła jej odbudowa w tym samym kształcie. Jedynie od zachodu dobudowano kruchtę. Po kolejnym pożarze w 1651 roku przebudowa kościoła trwała ćwierć wieku i wtedy dokonano znacznych zmian w jego wyglądzie, a mianowicie zamurowano okna gotyckie i wykuto mniejsze, półkoliste. Nieszczęścia nie ominęły zielonogórskiej fary również w XVIII wieku, bowiem w roku 1776 runęła wieża, niszcząc dużą część prezbiterium i nawy północnej wraz z przęsłami sklepień.

W trakcie czteroletniej odbudowy podwyższono mury obwodowe prezbiterium, a wewnątrz kościoła przykryto nowymi sklepieniami. Ponadto założono wspólny dach nad nawą i prezbiterium, dokonano zmian w elewacji oraz odbudowano wieżę, która była o połowę niższa od wcześniejszej. W 1832 roku wieżę podwyższono i przebudowano w stylu klasycystycznym. W formie ukształtowanej do lat trzydziestych XIX wieku kościół przetrwał następne lata aż do czasów obecnych.

W dzisiejszym kształcie kościół św. Jadwigi to trójnawowa budowla halowa z wydłużonym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium, w części zasadniczej nakryta dachami wielospadowymi. Przybudówki nakrywają daszki pulpitowe i dwuspadowe z naczółkami. Świątynia została zbudowana z cegły i częściowo z kamienia. Okna gotyckie zachowały się jedynie w kaplicy przy prezbiterium. Pozostałe mają kształt prostokątny i są zamknięte łukiem odcinkowym. Wieżę wieńczy taras i kopuła. Wieża jest w górnej części ozdobiona narożnymi pilastrami, profilowanymi gzymsami oraz wysokimi, półkoliście zamkniętymi oknami. Wejście do świątyni prowadzi przez otwory ostrołukowe i półkoliście zamknięte. W nawach oraz prezbiterium znajdują się sklepienia kolebkowo-krzyżowe, natomiast w kaplicy Matki Boskiej Ostrobramskiej (przy nawie południowej) sklepienie sieciowe. Ponadto kaplicę i chór polski, zwany też chórem sukienników, przykrywa sklepienie gwiaździste. W nawie sklepienia podtrzymują wieloboczne filary, które spinają ostrołukowe, uskokowe arkady. Wewnątrz świątyni zachowały się elementy zabytkowego wystroju i wyposażenia, jak dwa ołtarze boczne: Najświętszego Serca Jezusowego i św. Józefa z drugiej połowy XIX wieku, neogotycka ambona z 1859 roku, wsparty na słupach chór muzyczny z 1672 roku i prospekt organowy z organami z 1912 roku, wykonanymi przez firmę „Schlag und Söhne” ze Świdnicy. Ponadto w świątyni można zobaczyć późnogotyckie rzeźby świętych: Jadwigi i Anny Samotrzcę z XV wieku oraz wykonany czarną kreską rysunek z początku XVI stulecia, przedstawiający świątynię Grobu Chrystusowego w Jerozolimie, a pierwotnie znajdujący się w kościele w Złotniku pod Żarami. Rysunek wyjęto z ruin świątyni i po konserwacji w 1998 roku zainstalowano w zielonogórskim kościele. Na ścianach wisi kilka kamiennych płyt nagrobnych z czasów renesansu i baroku. Ołtarz główny jest współczesnym dziełem wykonanym w latach siedemdziesiątych XX wieku przez profesora L. Torwirta. Przed kościołem, na osiemnastowiecznym postumencie piaskowym stoi ceramiczna figura św. Jana Nepomucena z 1900 roku. Zastąpiła ona kamienną rzeźbę ufundowaną w 1739 roku, a zniszczoną później w bliżej nam nieznanymi okolicznościach.

W południowo-wschodniej części placu kościelnego stoi piętrowy budynek z dachem dwuspadowym. Jest to **dawna szkoła katolicka**, w obecnym kształcie wymurowana prawdopodobnie w drugiej połowie XVII wieku, następnie przebudowana w XVIII i powiększona w XIX stuleciu. Miejska szkoła parafialna prawdopodobnie istniała w tym miejscu już w średniowieczu. Jednak źródła pisane potwierdzają jej

istnienie w 1537 roku, tj. w czasie, gdy szkołę przejęli ewangelicy. W 1582 roku budynek został zniszczony wskutek pożaru i wówczas szkoła podupadła, a po odbudowie w 1628 roku powróciła do parafii katolickiej. W 1651 roku szkołę tę strawił kolejny pożar. Po następnej odbudowie funkcjonowała ona do 1740 roku. Obiekt, obecnie zajmowany przez parafię, powstał z połączenia dwóch budynków. Murowany z cegły budynek został założony na rzucie wydłużonego prostokąta i nakryty dachem dwuspadowym. Jedno wejście znajduje się w dawnej bramie, drugie, poprzedzone schodami, zostało wkomponowane w przybudówkę z daszkiem o załamanych połaciach. Okna są obramione opaskami.

Po przeciwnej stronie placu znajduje się piętrowy, **klasycystyczny budynek** z 1826 roku, nakryty dachem naczółkowym. W obiekcie tym mieści się plebania kościoła św. Jadwigi. Zasadniczo, jego pierwotna forma zachowała się do dziś. W roku 1993 dobudowano jedynie pomieszczenia kancelarii parafialnej.

Z placu ks. biskupa W. Pluty dojdziemy ulicą Kościelną do blisko położonego **Starego Rynku (fot. 4-7)**. Jest on ściśle zabudowany z czterech stron, a jego centralną część zajmuje murowany ratusz. Pierwotny rynek, którego wytyczenie należy wiązać z lokacją miasta na lewym brzegu Złotej Łączy w pierwszej połowie XIV wieku, miał kształt regularnego prostokąta, zorientowanego wzdłuż osi północ-południe. Jego wymiary wynosiły około 60 x 160 m, a więc był dłuższy o mniej więcej jedną trzecią od obecnego rynku i na północy sięgał do dzisiejszej ulicy A. Mickiewicza. Cztery pierzeje były stopniowo zabudowywane i partie te w związku z odbywającym się w średniowieczu handlem nosiły zwyczajowe nazwy: rynek mięsny (część południowa), lniany (wschodnia), mączny (północna) i zbożowy (zachodnia). Handel prowadzono na ławach, stojących na wolnym powietrzu. Generalnie średniowieczny układ przestrzenny miasta wraz z interesującym nas tutaj Starym Rynkiem przetrwał do XVIII wieku, co odzwierciedla plan Büttnera. Obecny wystrój architektoniczny rynku kształtują głównie kamienice wzniesione w XIX wieku, choć część z nich na pewno zachowała fragmenty murów wcześniejszych budowli. Domy te stoją na parcelach, które wytyczono jeszcze w XIV wieku. Tylko w przypadku pierzei południowej układ ten jest naruszony poprzez wytyczenie w XIX wieku ulicy Pod Filarami. W wyglądzie ścian frontowych budynków przyrynkowych dopatrujemy się wystroju eklektycznego (np. nr 3, 6, 18, 22), modernistycznego (nr 20), neorenesansowego (nr 24). Gdy podniesiemy wyżej głowę, możemy zauważyć kilka ciekawych elementów dekoracyjnych. I tak, ściana frontowa stojącego w zachodniej pierzei domu nr 20, z balkonem, zwieńczona jest centralnie usytuowanym orłem z rozpostartymi skrzydłami. Dziś w tym budynku mieści się apteka, podobnie jak przed laty. Była to apteka „Pod Orłem” („*Adler Apotheke*”). Na fasadzie domu nr 22, położonego w zachodniej pierzei rynku, pomiędzy oknami pierwszego i drugiego piętra możemy zobaczyć plastyczne maskarony. Również pole szczytu wypełnia interesująca ornamentyka

GMINA ZIELONA GÓRA

Interesujące zabytki napotkamy, spacerując nie tylko po Zielonej Górze. Można je zobaczyć również w podzielonogórskich miejscowościach położonych na obszarze gminy Zielona Góra. Gmina ta zajmuje centralną część powiatu zielonogórskiego i położona jest na Wysoczyźnie Zielonogórskiej, na której dominującym punktem jest Wzgórze Wilkanowskie o wysokości przekraczającej 200 m. n.p.m. Dużą część gminy zajmują lasy (55%). Na użytki rolne przypada 34% powierzchni gminy. Na jej terenie znajduje się rezerwat „Zimna Woda” z olszowo-dębowo-jesionowym starodrzewem. Interesujący jest również nadodrzański las dębowy w Krępie z oczkami wodnymi starorzecza Odry. Gminę przecina sieć ważnych dróg, w tym S3 łącząca Świnoujście i Szczecin z południowo-zachodnią granicą Polski. Zjazd z drogi ekspresowej w rejonie Zielonej Górze połączony jest z trasami prowadzącymi w kierunku Żagania i Żar oraz ku granicy polsko-niemieckiej w Gubinie oraz Słubicach.

Zwiedzanie trasy:

Zielona Góra – Łężyca – Stary Kisielin – Nowy Kisielin – Racula – Drzonków – Sucha – Zatonie – Kiełpin – Ochla

Tuż za Zieloną Górą, przy drodze nr 281 prowadzącej w kierunku nieodległej rzeki Odry, leży **Łężyca** (*Lansitz*) – wieś o metryce średniowiecznej, w XIV wieku będąca własnością rodu von Lesslau. Po raz pierwszy odnotowano ją jako *Lanzitz* około 1300 roku. Na mocy decyzji księżęcej, zawartej w dokumencie z 1422 roku, część wsi przeszła na własność Zielonej Góry. Do XVIII wieku wśród jej mieszkańców przeważała ludność polska, która przez stulecia uprawiała winną latorośl. Około 1790 roku we wsi znajdowały się m.in. folwark i młyn wodny. W tym czasie w 81 gospodarstwach mieszkały 431 osoby. W Łężycy nie zbudowano żadnego kościoła, ale określona była przynależność chrześcijan do świątyń w innych miejscowościach. I tak katolicy należeli do zielonogórskiej parafii św. Jadwigi, a protestanci do kościoła polskiego, który znajdował się na placu Słowiańskim.

Natomiast w samej Łężycy, na cmentarzu założonym zapewne w XVIII stuleciu, w 1727 roku zbudowano **drewnianą kaplicę** o konstrukcji słupowej. Obiekt założono na planie prostokąta i następnie oszalowano. Do korpusu dostawiono czworoboczną wieżę, w górnej kondygnacji uformowaną ośmiobocznie. Korpus został nakryty dachem dwuspadowym, wieża namiotowym, gontowym. Łężycki obiekt sakralny służy miejscowym wiernym do dziś. Czynny jest w nim dzwon odlany w XIX wieku.

Po wschodniej stronie Zielonej Góry, w odległości 4 km od Starego Miasta znajduje się **Stary Kisielin** (*Altkessel*). Z Łęczycy do tej miejscowości można dojechać przez centrum Zielonej Góry lub obwodnicą. Stary Kisielin był zasiedlony już w średniowieczu, a wzmiankowany go w dokumencie księcia Henryka XI z 1471 roku przy okazji potwierdzenia własności Heinzego Schoffa z Przytoku. Stary Kisielin figuruje również pod nazwą *Polnisch Kessel*, wiążącą się z osiedleniem we wsi kolonistów z Wielkopolski i Śląska. Nazwa ta odróżniała Stary Kisielin od wcześniej założonego Nowego Kisielina, a nazwanego przez Niemców *Deutsch Kessel*. Dobra w Starym Kisielinie w 1503 roku przeszły w ręce rodziny von Burgsdorf, a następnie, w roku 1565 von Tschammer. Stosunkowo długo, bo od 1591 do 1712 roku starokisielińskim majątkiem władała rodzina Stentschów. Jako pierwszy jest wymieniany Joachim von Stentsch, następny – w 1611 roku Johann George. W 1712 roku Karl Friedrich von Stentsch z Przytoku sprzedał Stary Kisielin baronowi Balthasarowi von Stoschowi. Około 1790 roku na terenie wsi znajdowały się m.in. 2 folwarki, 2 wiatraki i 65 gospodarstw z 589 mieszkańcami. Przedstawiciele rodziny Stoschów byli właścicielami tutejszych dóbr do 1930 roku. Wtedy to majątek zakupiło państwo, które następnie przeprowadziło jego parcelację.

Na wschodnim skraju Starego Kisielina znajduje się **założenie pałacowo-parkowe** o powierzchni 1,8 ha oraz dawna zabudowa folwarczna, która sąsiaduje z pałacem od strony zachodniej. W latach 1837-1838, dzięki inicjatywie Carla Ludwiga von Stoscha wzniesiono wraz z budynkami folwarcznymi murowany dwór. Był to piętrowy budynek założony na planie prostokąta i nakryty dachem dwuspadowym. W latach 1896-1897 hrabia Felix Georg von Stosch powiększył go o wschodni człon, dzięki czemu rezydencja w rzucie przypominała literę „T”. W ten sposób uformowana budowla ma dwa piętrowe skrzydła oraz wyższy ryzalit zbudowany pośrodku elewacji frontowej. Umieszczono w nim wejście główne. Sam ryzalit jest zwieńczony drewnianą, czworoboczną latarnią. Pałac został ozdobiony różnorodnym detalem architektonicznym, jak uszakowate obramienia okien z trójkątnymi naczółkami, gzymsy oraz boniowanie. Na elewacji bocznej umieszczono herby rodzin Stoschów i Massenbachów. Wewnątrz starokisielińskiego pałacu zachowały się niektóre elementy historycznego wystroju i wyposażenia, jak klatka schodowa z 1838 roku, stolarka drzwiowa, kominek z herbem rodu von Stosch czy sztukateria sufitowa. Pałac przetrwał II wojnę światową w dobrym stanie. Po 1945 roku użytkowało go wojsko radzieckie, później Państwowe Gospodarstwo Rolne. Od 1959 do 2013 roku stanowił siedzibę Archiwum Państwowego w Zielonej Górze.

W skład sąsiedniego **zespołu folwarcznego** wchodzi stajnia z drugiej połowy XVIII stulecia i dwie stodoły z początku XIX wieku. Są to budynki murowane, założone na planie wydłużonego prostokąta. Stajnię nakrywa dach naczółkowy z półkolistą wystawką od południa.

GMINA NOWOGRÓD BOBRZAŃSKI

Gmina położona w południowo-zachodniej części powiatu zielonogórskiego jest malowniczą krainą, w dużej części zalesioną, bogatą w liczne pagórki oraz doliny. Obszar gminy zajmuje część dwóch mezoregionów: Obniżenia Nowosolskiego i Wzniesień Żarskich. Na lasy przypada około 60% jej powierzchni, zaś na użytki rolne 30%. Na tym terenie znajduje się wiele czystych zbiorników wodnych, a jego zachodnią część przecina wartka i meandrująca rzeka Bóbr. Przez obszar gminy prowadzą drogowe szlaki komunikacyjne łączące Zieloną Górę z przejściami granicznymi w Olszynie, Łęknicy, Zasiokach oraz Przewozie.

Zwiedzanie trasy:

Nowogród Bobrzański – Bogaczów – Wysoka – Podgórzyce – Niwiska – Kamionka – Skibice – Przybymierz – Drażowina – Dobroszów Wielki – Białowice

Z Zielonej Góry do **Nowogrodu Bobrzańskiego** (*Naumburg am Bober*) prowadzi droga krajowa nr 27. Po pokonaniu odcinka o długości 22 km, zbacząc nieco z trasy w prawo przed samym miastem, dotrzemy do jego centrum.

Dzieje Nowogrodu sięgają prawdopodobnie czasów Bolesława Chrobrego. Na ten okres datuje się gród kasztelański, który zlokalizowany jest na wzgórzu, na prawym brzegu Bobru, w odległości około 500 m od przeprawy przez rzekę. Warownia wczesnośredniowieczna wchodziła w skład polskiego systemu obronnego, rozlokowanego wzdłuż granicy zachodniej, obejmującego także m.in. grody krośnieński i żagański. W czasach późniejszych na miejscu warowni stanął zamek. Sąsiednie wzniesienie zajmowało podgrodzie, na którym wzniesiono kościół św. Bartłomieja, zachowany do dziś, choć w formie znacznie przekształconej.

Lokacja przestrzenna Nowogrodu miała miejsce w pierwszej połowie XIII wieku, najpewniej z inspiracji Henryka Brodatego. On to w 1217 roku sprowadził tutaj z Aroaise we Flandrii augustianów. Zakonnicy otrzymali dobra, a w samym mieście, lokowanym na prawie polskim, wytyczono prostokątny rynek i rozplanowano przyrynkową zabudowę. Jak podają historycy, przy rozplanowaniu miasta ważną rolę odegrał szlak komunikacyjny, prowadzący wzdłuż Bobru z południa na północ, być może przecinający się z traktem wiodącym ze wschodu na zachód. Średniowieczny rynek, z nieregularnymi ulicami wylotowymi, wkomponowywał się w dawny układ szlaków komunikacyjnych. Tak więc powstanie Nowogrodu mogło opierać się o gród lub podgrodzie w rejonie kościoła św. Bartłomieja oraz osadę targową. Klasztor au-

Plac rynkowy miał formę nieregularnego czworoboku. Po południowej stronie, przy drodze do Żar stał zbór ewangelicki z lat 1668-1669, który jako kościół graniczny służył wiernym mieszkającym w 52 miejscowościach tzw. pogranicza śląsko-saskiego. Krzystkowice zasiedlili ewangelicy prześladowani po stronie austriackiej. Na drugi brzeg rzeki przeniosła się również większość mieszkańców Nowogrodu Bobrzańskiego. Jego położenie przy granicy sasko-prusko-austriackiej nie sprzyjało rozwojowi gospodarczemu. W połowie XVIII wieku po wojnie austriacko-pruskiej Śląsk przeszedł pod władanie Prus, a w Nowogrodzie oprócz zmiany przynależności państwowej dokonana się zmiana właścicieli z Promnitzów na Schönaichów z Siedliska. Pewne korzyści majątkowe miasto odniosło po sekularyzacji klasztoru augustianów w Żaganiu w 1810 roku, dzięki czemu otrzymało część dóbr klasztornych. Natomiast rozwój kapitalizmu w XIX wieku nie wpłynął znacząco na egzystencję obywateli Nowogrodu – wówczas niewielkiego miasteczka, liczącego nieco ponad 800 mieszkańców. Trzeba jednak przyznać, że budowa linii kolejowej musiała nieco pobudzić rozwój niewielkiego przemysłu. Dopiero przed II wojną światową powstały tu duże zakłady zbrojeniowe, które pracowały na potrzeby III Rzeszy do początku 1945 roku. Koniec wojny przyniósł silne zniszczenie znacznej części Nowogrodu i utratę przez niego oraz lewobrzeżne Krzystkowice praw miejskich. Dopiero w roku 1988, po połączeniu obydwu osad w jedną jednostkę, przywrócono prawa miejskie.

Na terenie Nowogrodu Bobrzańskiego, po prawej stronie Bobru stoją dwa godne uwagi obiekty sakralne. W najstarszej części miasta znajduje się **kościół pw. św. Bartłomieja Ap.**, zbudowany przez augustianów. Pierwotna budowla pełniła funkcję świątyni klasztornej w latach 1217-1227 po sprowadzeniu tutaj zakonników. Z chwilą przeniesienia siedziby zakonu augustianów do Żagania kościół nowogrodzki stał się kaplicą grodową, a następnie kościołem filialnym. W latach 1540-1668 świątynia należała do gminy ewangelickiej. Obecny kościół to gotycka budowla wzniesiona w XIII-XIV wieku i prawdopodobnie zawierająca relikty wcześniejszej świątyni. Począwszy od XV wieku, ta kamienna budowla była wielokrotnie przebudowywana, m.in. po wojnie trzydziestoletniej, w 1655 roku. Niszczący kościół został ponownie odnowiony w 1712 roku, jednak w 1723, wskutek pożaru i huraganu, zniszczeniu uległy szczyt zachodni oraz sklepienie. Kolejna klęska nawiedziła kościół w 1764 roku, kiedy to zawaliła się wieża. Odnowiono ją dopiero w 1868 roku, zaś 10 lat wcześniej założono nowy sufit oraz nowy chór organowy. Przejściowo, w latach 1807-1810 świątynię użytkowali Francuzi, przeznaczając ją na magazyn wojenny. Z gotyckiego założenia przetrwały ściany obwodowe prostokątnej nawy i chóru oraz sklepienia kolebkowo zakrystia. W XVII wieku dostawiono od zachodu czworoboczną wieżę, zaś w 1723 roku nawę przykryto stropem. Korpus został nakryty dachem dwuspadowym, a wieża hełmem namiotowym. Niegdyś w wieży wisiał dzwon z 1449

roku. Wewnątrz znajdowała się m.in. renesansowa ambona z 1616 roku, z koszem podpartym przez figurę anioła. W pobliżu ambony umieszczono kamień nagrobny zmarłego w 1611 roku pana von Dham, a na ołtarzu zawieszono obraz św. Bartłomieja, namalowany w 1726 roku przez Knechtela z Legnicy. Po 1945 roku przez wiele lat nieużytkowany obiekt popadał w ruinę. W latach 1981-1984 jednonawowy kościół św. Bartłomieja został odbudowany i od strony południowej powiększony. W przyziemiu wieży znajduje się wejście główne z prostokątnymi drzwiami, flankowanymi portalem pilastrowym, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Jednonawowe wnętrze świątyni, doświetlane przez półkoliście zamknięte okna, przykryte jest ceramicznym sklepieniem krzyżowo-żebrowym, zaś zakrystia płaskim stropem. Sklepienie, zburzone w XVIII stuleciu, zostało odtworzone w 1982 roku. Obecnie w prezbiterium stoi gotycki ołtarz szafiasty – tryptyk ze sceną Zwiastowania z towarzyszeniem postaci św. Barbary i św. Katarzyny. Na współczesnej emporze umieszczono niekompletny, neogotycki prospekt organowy.

Na marginesie dodajmy, iż w centrum Nowogrodu, a więc w niedużej odległości od kościoła, zachowało się kilka **budynków mieszkalnych** z końca XVIII lub początku XIX wieku, wzniesionych w stylu barokowym i klasycystycznym.

Aby zwiedzić **kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (fot. 21)**, musimy zjechać z położonej na wysokim brzegu najstarszej części miasta na dno doliny Bobru i przed mostem skręcić w lewo. Kościół jest doskonale widoczny z drogi nr 27. Zbudowana w XIII wieku świątynia (poświęcona w 1227 roku) była własnością augustianów do czasu ich przeniesienia w 1284 roku do Żagania. Pierwotna budowla była kilkakrotnie przebudowywana, m.in. w latach 1609, 1692-1693 oraz 1862-1865. Pod koniec XVII wieku do kościoła dobudowano kwadratową wieżę zwieńczoną hełmem z latarnią, a także kaplicę grzebalną. Kaplicę usytuowano przy wschodniej ścianie nawy głównej. Przejściowo, w latach 1540-1553 kościół był własnością gminy ewangelickiej. Jeszcze przez jakiś czas służył obu wyznaniom, następnie w 1587 roku należał już tylko do ewangelików, a w 1611 roku wrócił do katolików. W czasie dziewiętnastowiecznych prac podwyższono prezbiterium, dobudowano zakrystię oraz kaplicę południową. Wnętrze kościoła zaprojektowano w stylu neogotyckim. Tak ukształtowana świątynia jest jednonawową, murowaną z cegły i oskarpowaną budowlą z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Okna mają kształt ostrołukowy. Korpus jest nakryty dachem dwuspadowym, prezbiterium wielospadowym. Po stronie zachodniej stoi czworoboczna wieża z kryptą od północy i dwiema neogotyckimi przybudówkami po stronie południowej. Nad zachodnim, głównym wejściem wisi tablica herbowa opata Adalberta Andreasa Thiela. W świątyni zachowały się elementy wyposażenia, np. barokowa ambona z 1696 roku, kielich mszalny z 1596 roku, a ponadto kamienna chrzcielnica z końca XVI wieku oraz olejne obrazy: *Jezus i Samarytanka* i *Jezus w Emaus*, z 1740 roku. Nowszy jest ołtarz

GMINA ŚWIDNICA

Położona w zachodniej części powiatu zielonogórskiego, pomiędzy Nowogrodem Bobrzańskim a Czerwieńskiem, gmina Świdnica jest pokryta wzniesieniami Wału Zielonogórskiego, także rozległą równiną sięgającą do doliny Odry. Od zachodu graniczy z powiatem krośnieńskim. Południowy skraj gminy zajmują wilgotne łąki oraz mokradła. Wsie występują w otoczeniu lasów (61% powierzchni gminy), sadów owocowych i pól uprawnych (31%). Gminę przecina droga krajowa nr 27, prowadząca z Zielonej Góry w kierunku Żar. Komunikację lokalną ułatwia droga nr 279, okrążająca Zieloną Górę, dzięki czemu ze Świdnicy można dotrzeć do skansenu etnograficznego w Ochli czy do muzeum w Drzonowie. Droga ta łączy się również z szosą nr 32, umożliwiającą dojazd do Krosna Odrzańskiego i Gubina.

Zwiedzanie trasy:

Świdnica – Koźla – Lipno – Letnica – Drzonów

Do **Świdnicy** (*Schweinitz*) z Zielonej Góry dojedziemy drogą nr 27. Jest ona położona w odległości zaledwie 10 km od miasta. Najstarszą wzmiankę o wsi *Swidnitz* oraz jej właściciela – *Lantsberc* odnotowano około 1300 roku. W tym czasie własność rodziny Landsberg obejmowała siedem miejscowości. Następną wzmianka o wsi pochodzi z 1376 roku, a odnosi się do miejscowego proboszcza. W 1396 roku został poświadczony jako właściciel części wsi Heinrich Młodszy von Kittlitz, patron świdnickiego kościoła. Prawdopodobnie wtedy zbudowano pierwszą siedzibę tego rodu. Następnym właścicielem wsi, wymienionym w roku 1428, był Otto von Kittlitz. Dziedzicznym panem wsi, odnotowanym w latach 1460-1471, był ten sam Otto lub jego następca z rodu Kittlitzów, noszący to samo imię. Mieszkający w Świdnicy przedstawiciele tego rodu byli odnotowywani jeszcze w innych piętnasto- i szesnastowiecznych źródłach. W 1702 roku Hans Christoph III sprzedał majątek Ottonowi Abrahamowi von Diebitschowi, wspomnianemu jeszcze w 1718 roku. W ciągu XVIII i XIX stulecia dość często zmieniali się właściciele majątku w Świdnicy. W XVIII wieku należał on m.in. do rodzin Stentschów i Prittwitz-Gaffronów, zaś w XIX do Schneiderów i hrabiego Artura von Knobelsdorffa. W roku 1842 jedna część wsi liczyła 148 domów i 844 mieszkańców. Wówczas pracowały tu 3 młyny wodne, cegielnia oraz gorzelnia. Ponadto do dóbr szlacheckich należały 2 folwarki: tzw. dolny i leśny oraz olejarnia. W drugiej części wsi odnotowano w 145 domach 722 osoby, ponadto 5 młynów, cegielnię i gorzelnię. W Świdnicy specjализo-

wano się w hodowli bydła oraz owiec. W XX wieku, do czasu przejścia dóbr świdnickich przez państwo polskie nastąpiła kilkakrotna zmiana ich właścicieli, wśród których wymienia się Maxa Stobera i Brunona Funka.

Dzięki staraniom Balthasara von Kittlitza 23 grudnia 1514 roku Władysław Jagiellończyk, król Czech i Węgier, nadał miastu przywileje, m.in. prawo składu soli oraz urządzania ośmiu jarmarków rocznie. Jednak już w XVII wieku Świdnica bezpowrotnie utraciła prawa miejskie, co było spowodowane bliskim położeniem konkurencyjnej Zielonej Góry, a także niszczącymi skutkami wojny trzydziestoletniej.

W Świdnicy do dziś przetrwało kilka interesujących obiektów zabytkowych. W centrum znajduje się **kościół parafialny pw. św. Marcina (fot. 27)**. Wzniesiono go w XIV wieku jako kamiennie-ceglaną (z dodatkiem rudy darniowej), jednonawową budowlę z trójbocznie zamkniętym, wzmocnionym przyporami prezbiterium, a także zakrystią oraz wieżą. W latach 1552-1576 przebudowano wnętrze i powiększono okna, a w prezbiterium założono kolebkowo-krzyżowe sklepienie. Kwadratową wieżę wzniesiono po 1580 roku, a po 1883 podwyższono ją i przekształcono, nadając jej charakter neogotycki. W obecnym kształcie wieża jest wzmocniona narożnymi skarpami. U góry zdobią ją pilastry oraz gzyms, a wieńczy kopulasty hełm. Korpus nawowy jest nakryty dachem dwuspadowym, prezbiterium wielospadowym. Wnętrze świątyni doświetlają zamknięte półkolistości okna. Nawa jest przykryta stropem drewnianym, zaś prezbiterium i zakrystia sklepieniami kolebkowymi z lunetami. Na wewnętrznych ścianach świątyni zachowały się dziewiętnastowieczne polichromie przedstawiające w prezbiterium św. Pawła Pustelnika i Mojżesza, nad emporą organową Dawida i św. Cecylię, a na północnej ścianie nawy Świętą Rodzinę w Nazarecie i Jezusa u Marii i Marty w Betanii. Wyposażenie kościoła stanowią: barokowe ołtarze – główny z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1735 roku, a także boczny z 1731 roku, podobnie z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XIV wieku (1357?), ponadto chrzcielnica z 1735 roku i osiemnastowieczna ambona. W świątyni znajduje się siedem późnorennesansowych, całopostaciowych płyt epitafijnych z końca XVI wieku, poświęconych członkom rodu von Kittlitz, oraz jedna z 1606 roku, upamiętniająca Heinricha von Zedlitz. Większość została umieszczona w zakrystii. Na północnej ścianie nawy zawieszono najstarszą płytę poświęconą zmarłemu w 1553 roku, w wieku 99 lat, Balthasarowi von Kittlitzowi. Obok zawisła płyta upamiętniająca jego żonę, która zmarła w 1560 roku. Pod zakrystią znajduje się krypta, w której w XVI wieku pochowano, częściowo w metalowych sarkofagach, przedstawicieli miejscowej szlachty. Podczas analizy epigraficznej płyt nagrobnych oraz prac porządkowych, przeprowadzonych w 2007 roku i powiązanych z analizą antropologiczną zmarłych, zidentyfikowano kilku członków rodu von Kittlitz. Kościół otacza, w części zachowany, kamienny mur z bramą barokową oraz figurami św. Jana Nepomucena i Matki Boskiej.

GMINA CZERWIENSK

Położona po północno-zachodniej stronie Zielonej Góry gmina, przecięta jest przez malowniczą pradolinę Odry. Od południa pradolina sięga do Wysoczyzny Zielonogórskiej, a od północy do Wysoczyzny Lubuskiej. Jej rzeźba terenowa jest urozmaicona wskutek działalności Odry oraz lodowca, co przyczyniło się do powstania wzgórz morenowych oraz licznych niecek. Gmina w znacznym stopniu jest zalesiona, a lasy zajmują ponad 50% powierzchni (dla porównania użytki rolne 35%). Obszar ten przecięty jest kilkoma odcinkami dróg wojewódzkich. Przez południowy skraj przebiega droga krajowa nr 32, łącząca Zieloną Górę z przejściem granicznym w Gubinie. Ważną funkcję komunikacyjną pełni również węzeł kolejowy w Czerwieńsku.

Zwiedzanie trasy:

Czerwieńsk – Nietków – Laski – Leśniów Wielki – Nietkowice – Będów – Sycowice

Do **Czerwieńska** (*Rothenburg*), niewielkiego miasta położonego na styku Wysoczyzny Zielonogórskiej z pradoliną Odry, dojedziemy z Zielonej Góry, pokonując dwunastokilometrowy odcinek drogą nr 280. Czerwieńsk został założony w czasach nowożytnych przez właścicieli Nietkowa Rothenburgów. Najpierw, w drugiej połowie XV wieku powstała wieś Nowy Nietków, położona w odległości 5 km od Nietkowa, która z czasem otrzymała nazwę *Rothenburg*. Około 1550 roku właściciele wsi zbudowali zamek myśliwski. W czasach późniejszych przy zamku osiedlili się rzemieślnicy. Zajmowali się sukiennictwem, garbarstwem, szewstwem i winiarstwem. Po wojnie trzydziestoletniej do Czerwieńska przybyła z obszarów monarchii austriackiej grupa osadników wyznania protestanckiego. Dzięki staraniom Rothenburgów, w 1690 roku elektor brandenburski Fryderyk III wydał akt lokacyjny, na mocy którego mieszkańcy Czerwieńska otrzymali przywileje miejskie, z prawem budowy ratusza włącznie. W centrum miasteczka wytyczono czworoboczny rynek i wyprowadzono trzy ulice: w kierunku północno-zachodnim, północnym i wschodnim. Zabudowa rynku wraz z przyległymi ulicami kształtowała się długo, bo do końca XIX wieku. Rynek został zabudowany z czterech stron. Po stronie wschodniej znajdowała się zabudowa dawnej wsi oraz kościół wzniesiony na czworobocznym placu. Prawdopodobnie w pobliżu późniejszych zabudowań dworskich stał szesnastowieczny zamek, jednak budowla nie przetrwała do czasów współczesnych.

GMINA SULECHÓW

Gmina położona jest w północnej części powiatu zielonogórskiego. Jej południowe tereny zajmuje pradolina Odry płynącej wzdłuż granicy z gminami Zielona Góra i Czerwieńsk, zaś pozostałe Wysoczyzna Lubuska. Krajobraz gminy został ukształtowany przez zlodowacenie bałtyckie, po którym pozostały wzgórza moreny czołowej. Duża część obszaru gminy jest zalesiona (39%). Więcej, bo 49% jej powierzchni zajmują użytki rolne. Po wschodniej stronie Sulechowa znajduje się rezerwat przyrody „Radowice”, porośnięty przez starodrzew liściasty: dęby, buki, daglezie i modrzewie. Obszar gminy południkowo przecinają drogi: ekspresowa S3 oraz krajowa nr 32, w Sulechowie skręcająca w kierunku Wolsztyna. Ponadto ważnym szlakiem komunikacyjnym jest linia kolejowa, łącząca Zieloną Górę m.in. z Poznaniem.

Zwiedzanie trasy:

Sulechów – Kruszyna – Pomorsko – Kalsk – Łęgowo – Klepsk – Okunin

W południowo-wschodniej części Wysoczyzny Lubuskiej leży miasto **Sulechów** (*Züllichau*). Początki osadnictwa kojarzone są z miejscem skrzyżowania się szlaku handlowego Poznań-Chociebuż z traktem prowadzącym z Pomorza na Śląsk. Pierwszym ośrodkiem osadniczym zapewne był gród, który mógł być zlokalizowany na północno-wschodnim skraju średniowiecznego miasta, na terenie późniejszego zamku. Wiedza ta jest oparta jedynie na domysłach historyków i jak dotychczas nie potwierdzono metodami archeologicznymi istnienia domniemanego grodu. Niejasno przedstawia się też przynależność administracyjna oraz polityczna obszarów, na których został założony Sulechów. Były to tereny, które początkowo silnie związały się z Wielkopolską. Do drugiej połowy XIV wieku Sulechów należał do diecezji poznańskiej, a w 1376 roku do wrocławskiej. Za czasów następców Henryka Pobożnego miasto wchodziło w skład księstwa głogowskiego. Było ono położone w strefie przygranicznej, nękanej licznymi konfliktami pomiędzy Brandenburgią a Wielkopolską i Śląskiem.

Nie wiadomo dokładnie, kiedy doszło do reformy przestrzennej i wytyczenia granic miasta. Wśród historyków w tej kwestii nie ma zgody. Jedni są skłonni przyjąć, że nastąpiło to przed połową XIII wieku, inni, że dopiero w XIV stuleciu. Zamek mógł być wzniesiony dopiero po 1314 roku, co wiązałoby się z utratą na rzecz Władysława Łokietka przez książąt głogowskich większej części Wielkopolski. Książęta głogowscy, budując zamek i zakładając miasto, dążyli do umocnienia zachowanych obszarów na prawym brzegu Odry. Dodajmy, że z 1320 roku pochodzi wiadomość,

rozwinęte tutaj było browarnictwo i zapewne zaczął kształtować się ośrodek sukieniczny. W czasach nowożytnych na wielką skalę rozwinęła się produkcja sukna i płótna. Znaczne ilości tych wyrobów eksportowano za granicę, zwłaszcza do Rosji i Polski. Sukiennictwo w osiemnastowiecznym Sulechowie było najbardziej rozwiniętą dziedziną rzemiosła. Na przykład w 1763 roku działało tu 440 samodzielnych mistrzów. Jednak w następnych latach miał miejsce powolny upadek warsztatów sukienicznych i w 1800 roku odnotowano tylko 252 mistrzów. W tym czasie powstały manufaktury włókiennicze, w których zatrudniono wielu sulechowskich robotników.

Okres nowożytny to czas rozwoju przestrzennego miasta, zwłaszcza dynamicznego wzrostu roli jego przedmieść: Zielonogórskiego, Świebodzińskiego i Krośnieńkiego. Na początku wieku XVIII poszerzono miasto w kierunku wschodnim. Na miejscu ogrodów zamkowych powstało kolejne przedmieście. Wewnątrz murów miejskich w czasach nowożytnych dokonano niewielu przekształceń. Przebito dwie bramy (Królewską, tzw. Nową lub Krośnieńską) i wytyczono ulicę łączącą Bramę Krośnieńską z Rynkiem.

Sulechów znacznie ucierpiał w czasie pożarów. Dwa z nich, w latach 1557 i 1633, zniszczyły całe miasto. Pożogę ułatwiała konstrukcja budynków, które przeważnie były drewniane lub szachulcowe.

W wieku XIX miasto znalazło się w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej. Postęp techniczny spowodował degradację tradycyjnych rzemiosł, głównie sukiennictwa, a co za tym idzie upadek gospodarczy miasta. Powstanie zakładów przemysłowych, głównie drobnych, w niewielkim stopniu poprawiło jego sytuację ekonomiczną. W tym czasie dokonano wielu zmian w architekturze miejskiej. Rozebrano znaczną część murów obronnych, kościoły, a także przebudowano ratusz. Dokonano poważnych przeobrażeń w zabudowie mieszkalnej, zastępując budynki o konstrukcji szachulcowej murowanymi. Zbudowanie w 1870 roku połączenia kolejowego z Poznaniem i Gubinem spowodowało rozbudowę dzielnicy w rejonie dworca.

Działania walczących podczas II wojny światowej armii spowodowały znaczne zniszczenia, głównie zabudowy mieszkalnej. Miasto zostało zrujnowane w 60 procentach. Powojenna odbudowa w dużym stopniu odmieniła architekturę otoczenia rynku. Na szczęście ocalały ważne obiekty o funkcji publicznej: fara, zamek, ratusz, Brama Krośnieńska i kościół zamkowy.

Naszą wędrowkę po Sulechowie zaczynamy od zwiedzania najstarszych obiektów, a mianowicie **średniowiecznych fortyfikacji (fot. 34)**. Stare założenie miejskie podkreślają mury obronne, które do naszych czasów przetrwały we fragmentach. Jak już wiemy, czternastowieczne miasto było otoczone pojedynczym murem oraz fosą wypełnioną wodą ze strumienia Sulechówka. Pierwotnie wjazd do Sulechowa odbywał się dwoma bramami: Świebodzińską na północy i Zielonogórską na poł-

dniu. Kolejne dwie bramy zwane Królewską i Krośnieńską (lub Nową) przebito na początku XVIII wieku. Do dziś zachowała się jedynie **Brama Krośnieńska**, a przy niej spory odcinek muru. Obwarowania miejskie były zbudowane z kamienia polnego, wiązanego zaprawą wapienną. W XV i XVI wieku podniesiono je, nadbudowując murem ceglany. Prawdopodobnie nie zbudowano tutaj baszt wzmacniających obwarowania. Sulechowskie mury zostały rozebrane pod koniec XIX wieku. Zachowane odcinki przy ulicach Okrężnej, Jana Pawła II, Magazynowej i Nowym Rynku mają 1,2 m grubości. Obecna wysokość to 2,5 m. Tylko fragment na ulicy Nowy Rynek, z resztkami krenelażu i otworami strzelniczymi, sięga do wysokości 5 m. Brama Krośnieńska została zbudowana w 1704 roku w formie barokowej. Przejazd bramny, zamknięty półkoliście, ozdobiony jest dwoma pilastrami. Na ścianach nad przejazdem umieszczono płaskorzeźbione kartusze: od wschodu z herbem miasta, a od zachodu z przedstawieniem orła. Całość zamyka gzyms z gazonami oraz kulą ozdobioną maszkaronami.

Aby obejrzeć resztki obwarowań, proponuję zacząć turystyczny spacer od Bramy Krośnieńskiej, następnie udać się ulicą Okrężną na Nowy Rynek, i dalej, ulicą Magazynową do ulicy Jana Pawła II. Tutaj, obok dużego odcinka muru zobaczymy **zamek (fot. 35)**. Jak wcześniej wspomniałem, zamek został zbudowany z inicjatywy książąt głogowskich na północno-wschodnim skraju miasta na niewielkim, wysuniętym przed linię obwarowań nasypie. Miał on własne umocnienia, które oddzielały go od miasta. Były to mur, fosa i wał. Na teren zamku wiodła oddzielna furta. Był on jednak włączony w system obronny całego Sulechowa. Na przestrzeni wieków zamek był wielokrotnie przekształcany, zatracił więc pierwotny wygląd i charakter. Wszelkie ślady czternastowiecznej budowli uległy zatarciu. Jej najstarszym elementem jest dziś wieża, a czternastowieczne ślady warowni znajdują się w piwnicach skrzydła zachodniego. Z inicjatywy wdów po elektorach brandenburskich, rezydujących w Krośnie Odrzańskim, zamek został przebudowany i powiększony, najpierw w XV, a następnie pod koniec XVI stulecia. Te ostatnie prace zarządziła Elżbieta brandenburska, dzięki czemu wzniesiono renesansowe skrzydło zachodnie, do dziś zachowane, choć częściowo zmienione w trakcie prac modernizacyjnych. Wieża zamkowa, pierwotnie wysoka i zwieńczona podwójnym hełmem z latarnią, została po roku 1730 znacznie obniżona i nakryta dachem namiotowym. W XVIII wieku także dokonano przebudowy renesansowego skrzydła zachodniego, wzbogacając przy tym elewacje pilastrami. W tym czasie istniały jeszcze obwarowania zamkowe. W wieku XIX rozebrano wschodnią oraz północną część zamku i postawiono nowe budynki, zachowane do czasów obecnych. Kamiennie-ceglana wieża jest czterokondygnacyjną budowlą nakrytą dachem namiotowym. Pod wieżą znajdują się piwnice ze sklepieniami kolebkowymi. W pomieszczeniach na parterze zachowały się sklepienia krzyżowe, na piętrach stropy płaskie. Skrzydło zachodnie, także wzniesione z kamienia

GMINA ZABÓR

Gmina położona jest w południowo-wschodniej części powiatu zielonogórskiego, po lewej stronie Odry. Połowę jej obszaru zajmują lasy (około 50%), głównie sosnowe. Na użytki rolne przypada 37%. Teren ten charakteryzuje się łagodnymi wzniesieniami, ciekami wodnymi, stawami oraz jeziorami, stanowiącymi zachętę do aktywnego wypoczynku. Gmina jest także atrakcyjna pod względem przyrodniczym. Spotyka się tu wiele gatunków zwierząt łownych i ptaków, a także bobry żyjące w pobliżu Odry – rzeki atrakcyjnej również dla wędkarzy. Przez gminę przebiega droga nr 282, łącząca Zieloną Górę z Bojadłami przez przeprawę promową w Milsku.

Zwiedzanie trasy:

Zabór – Przytok – Milsko

Do **Zaboru** (*Fürsteneich, Saabor*) z Zielonej Góry wiedzie wspomniana droga nr 282, a odległość między nimi wynosi 15 km. Zabór to miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w 1306 roku jako *Seborin (Saabor)*. W 1448 roku ze wsią, odnotowaną wówczas jako *Sabir*, związany był Heinze von Kottwitz. W 1453 roku pojawia się informacja o właścicielach dóbr – przedstawicielach rodziny von Tschammer. Zabór należał do nich jeszcze w połowie XVI wieku. Od jego drugiej połowy do połowy XVII stulecia dobra rycerskie należały do rodu von Dyhern. W 1564 roku ich właścicielem był Melchior von Dyhern. W połowie XVII wieku kupił je baron Maximilian von Montani, następnie baron Joachim Friedrich von Blumenthal, głównym komisarz wojenny na dworze cesarskim. Wreszcie, w 1670 roku Zabór nabył hrabia Johann Heinrich von Dünnewald. Siedem lat później rozpoczął on budowę rezydencji na miejscu starszej, strawionej przez pożar. Po bezpotomnej śmierci w 1718 roku jego syna Ludwiga von Dünnewalda, majątek przejął cesarz Karol VI. W 1726 roku Zabór zakupił baron i hrabia Frantisek von Pachta, jednak w 1744 roku odsprzedał dobra Friedrichowi Augustowi von Cosel, synowi króla Augusta Mocnego i hrabiny Cosel. Od 1781 roku, gdy syn Friedricha Augusta spowodował upadłość majątku, kilka razy zmieniali się jego właściciele (m.in. byli nimi członkowie rodu Carolath-Schönaich). Około 1790 roku we wsi odnotowano m.in. pałac, młyn wodny, 83 gospodarstwa z 479 mieszkańcami, a w 1842 pałac, 66 domów i 542 osoby. W Zaborze były także dwa młyny, winnice i plantacje morw dla hodowli jedwabników, założone w połowie XVIII wieku. W pobliżu wsi funkcjonowała przeprawa na Odrze. W latach 1918-1945 dobrami władała Hermina, druga żona cesarza Niemiec Wilhelma II.

W południowo-wschodniej części wsi znajduje się **zespół pałacowo-parkowy**, złożony z murowanego pałacu, pięciu barokowych oficyn wzniesionych przy dziedzińcu oraz z rozległego parku. Do zespołu prowadzi brama wjazdowa z filarami, które wieńczą kamienne wazony.

Pałac (fot. 53-54) jest siedemnastowieczną, dwupiętrową budowlą założoną na planie podkowy i otoczoną fosą, obecnie suchą. Stanowi on przykład wczesno-barokowych rezydencji francuskich. Droga do niego prowadzi przez murowany most i prostokątny dziedziniec, który zamyka od wjazdu parterowe skrzydło z galerią arkadową i tarasem. Po pożarze, który wybuchł w 1745 roku, dobudowano dwie wieże. Zachodnia wieża otrzymała zwieńczenie w formie ośmiobocznego hełmu z latarnią, natomiast wschodnia, zbudowana do wysokości drugiego piętra, nie została nigdy ukończona. Odbudowę pałacu po pożarze przeprowadził Friedrich August Cosel. Na frontonie fasady została umieszczona płaskorzeźbiona dekoracja z kartuszem (na tle panoplii) z jego inicjałami. Elewacje w narożach ozdobiono boniowanymi lizenami. Po II wojnie światowej w pałacu umieszczono Ośrodek Szkolenia Kadr „Samopomoc Chłopska”, a po pożarze w 1956 roku odbudowano go i urządzono w nim Prewentorium Przeciwgruźlicze dla dzieci, następnie Państwowe Sanatorium Dziecięce. Od strony parku zabudowano most i wzniesiono pawilon. W elewacji frontowej zachowano portal główny z kartuszami herbowymi, a pośrodku skrzydła południowego, fronton z panopliami. W obrębie pałacu znajduje się prostokątny dziedziniec, który od strony wjazdu zamyka parterowe skrzydło z tarasem i arkadową galerią, umieszczoną także w pozostałych bokach dziedzińca. Na parterze pałacu część pomieszczeń jest przykryta sklepieniami kolebkowymi z lunetami i sklepieniami krzyżowymi. Wewnątrz budowli przetrwały elementy historycznego wystroju i wyposażenia, jak rokokowa sztukateria w sali balowej, biblioteka i sali owalnej, z motywami roślin i ptaków. Ponadto zachowały się dwa kominki: barokowy i klasycystyczny, a także cylindryczny piec kaflowy. Oryginalna stolarka jest datowana na XVIII-XIX stulecie.

Przy przedpałacowym dziedzińcu znajduje się pięć murowanych **budynków barokowych**, wzniesionych w drugiej połowie XVIII wieku, jednak znacznie przekształconych podczas powojennych prac adaptacyjnych. Są to parterowe obiekty z użytkowymi poddaszami, założone na planie prostokąta i nakryte dachami mansardowymi z lukarnami. Park jest geometrycznym, obecnie jeszcze czytelnym założeniem, kształtowanym w czasach budowy pałacu. Na przedłużeniu jego głównej osi prowadzącej od pałacu leży jezioro. Do dziś rośnie tu wiele gatunków starodrzewia.

Stosunkowo nowy jest **kościół parafialny pw. św. Józefa**. Wzniesiono go na miejscu starszej budowli w latach 1905-1908. Jest to neogotycki, jednonawowy obiekt ceglany z wieloboczną apsydą, stojącą po stronie wschodniej. Od zachodu zbudowano wieżę. Korpus jest nakryty dachem dwuspadowym, prezbiterium wielospadowym,

Zielona Góra (*Grünberg i. Schl.*)

- Fragmente der mittelalterlichen Wehrmauern.
- Wohngebäude aus dem 18. Jh., heute Sitz der Bischofskurie.
- Badeturm aus dem Jahr 1487, ursprünglich mit dem Neutor verbunden (**Foto 1**).
- St. Hedwig-Pfarrkirche aus dem späten 14. bzw. frühern 15. Jh., später mehrmals umgebaut (**Foto 2-3**).
- Das Gebäude der ehemaligen katholischen Schule, vermutlich in der zweiten Hälfte des 17. Jh. entstanden, im 18. Jh. umgebaut und im 19. Jh. erweitert.
- Klassizistisches Gebäude aus dem Jahre 1826, heute das Pfarrhaus der St. Hedwig-Kirche.
- Der Altmarkt, in der ersten Hälfte des 14. Jh. abgesteckt, heutzutage hauptsächlich mit den Bürgerhäusern aus dem 19. Jh. bebaut (**Foto 4-7**).
- Das Rathaus, in der zweiten Hälfte des 15. Jh. errichtet, in folgenden Jahrhunderten mehrmals umgebaut (**Foto 8**).
- Die Pfarrkirche der Gottesmutter von Tschenstochau aus den Jahren 1746-1748, ehemalige evangelische Kirche (**Foto 9**).
- Barockgebäude der ehemaligen evangelischen Schule aus dem 18. Jh.
- Barockhaus aus dem 18. Jh.
- Das ehemalige Förster-Haus, 1789 von Jeremias Sigismund, dem Besitzer der Wolle-Manufaktur erbaut.
- Das Gebäude der Reitenden Post aus dem Jahre 1770.
- Das Gebäude der altlutherischen Kirche aus dem Jahre 1866, heute die polnisch-katholische Kirche.
- Das Gebäude des Museums des Lubuser Landes, 1890 erbaut.
- Die evangelisch-augsburgische Kirche, 1909-1911 als altlutherische Jesus-Kirche errichtet (**Foto 10**).
- Die Pfarrkirche zum Heiligsten Erlöser, 1913-1915 als evangelische Kirche erbaut (**Foto 11**).
- Alte Wohngebäude (**Foto 12**).
- Die Kapelle am Weinberg aus dem 14. Jh. (**Foto 13**).
- Der Braniborska-Turm (**Foto 14**).
- Das Vereinshaus der sog. Grauen Schwestern (**Foto 15**).
- Das Gebäude der Philharmonie zu Zielona Góra (**Foto 16**).
- Weinanhöhe und das Winzerhaus aus dem Jahr 1818, heute in das „Palmenhaus“ eingebaut (**Foto 17**).

Gemeinde Zielona Góra

Łężyca (*Lansitz*)

- Die Kapelle aus dem Jahr 1727, eine Pfahlkonstruktion.

Stary Kisielin (*Altkessel*)

- Schloss- und Parkanlage. Das Schloss aus den Jahren 1837-1838, 1896 und 1897 erweitert, bis 2013 Sitz des Staatsarchivs.

Nowy Kisielin (*Deutsch Kessel*)

- Schloss-, Park- und Vorwerkanlage. Das Herrenhaus vom Ende des 18. Jh.
- Pseudobarock-Villa aus dem Jahr 1910 (**Foto 18**).
- Steinglockenturm aus dem Jahr 1840.

Racula (*Lawaldau*)

- Die gotische Pfarrkirche, im 18. Jh. umgebaut. Daneben der aus Holz errichtete Glockenturm aus dem 18. Jh. (**Foto 19**).

Drzonków (*Drentkau*)

- An der Wende des 18. zum 19. Jh. entstandener Guts- und Vorwerkkomplex mit klassizistischem Herrenhaus.

Sucha (*Zauche*)

- Spätklassizistische Filialkirche aus dem Jahr 1821.

Zatonie (*Günthersdorf*)

- Das 1685-1689 errichtete Schloss, 1843 umgebaut, heutzutage nur eine Schlossruine in der Umgebung des Landschaftsparks (**Foto 20**).
- Die erhalten gebliebene Ruine der Kirche aus der ersten Hälfte des 14. Jh.
- Die 1765 errichtete ehemalige evangelische, jetzt katholische Kirche mit einem Turm aus den Jahren 1865-1866, an der Wende des 19. zum 20. Jh. umgebaut.

Kielpin (*Külpenau*)

- Herrenhaus aus den Jahren 1786-1787, in der zweiten Hälfte des 19. Jh. und nach dem Zweiten Weltkrieg erneuert.

Ochla (*Ochelhermsdorf*)

- Die Pfarrkirche aus dem 14. Jh. mit einem 1983 errichteten Turm.
- Herrenhaus, Barockbau aus den Jahren 1684-1687.
- Vorwerkanlage mit dem Schloss vom Ende des 18. Jh. (1792) und zwei klassizistische Seitengebäude.
- Das Ethnographische Museum (Freilichtmuseum).

1. Zielona Góra. Wieża Łazienna / Badeturm

2. Zielona Góra. Kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej / Kirche St. Hedwig von Schlesien

3. Zielona Góra. Figura św. Jana Nepomucena / Statue des Hl. Johannes von Nepomuk

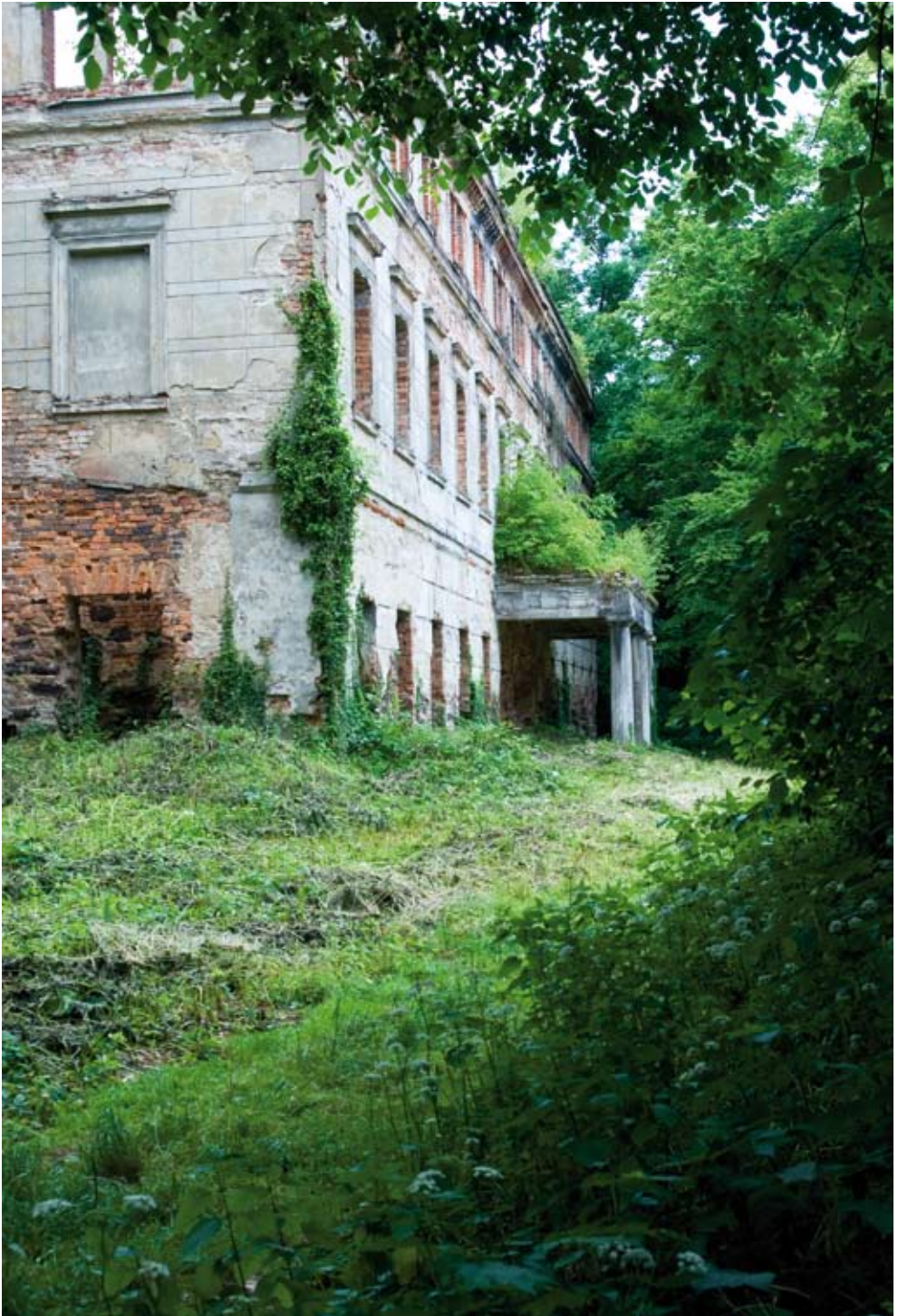
5. Zielona Góra. Kamieniczki przy Starym Rynku / Bürgerhäuser am Altmarkt

18. Nowy Kisielin. Pseudobarokowa willa / Pseudobarock-Villa

19. Racula. Dzwonnica przy kościele pw. św. Mikołaja
Glockenturm neben der St. Nikolaus-Kirche

20. Zatonie. Ruiny pałacu / Schlossruine

21. Nowogród Bobrzański. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny
Kirche der Mariä Himmelfahrt

31. Nietków. Barokowa brama i neogotycki kościół pw. Wniebowstąpienia Pana Jezusa
Barocktor und neugotische Kirche zur Christi Himmelfahrt

32. Laski. Klasycystyczny dwór / Klassizistisches Herrenhaus

33. Leśniów Wielki. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny
Kirche der Mariä Himmelfahrt

34. Sulechów. Fragment muru obronnego i dawny zbór kalwiński
Fragment der Wehrmauer und ehemalige kalvinische Kirche

35. Sulechów. Renesansowy zamek z gotycką wieżą
Renaissance-Schloss mit gotischem Turm

36. Sulechów. Fragment Starego Rynku / Fragment des Altmarktes

37. Sulechów. Ratusz / Das Rathaus

53. Zabór. Fragment pałacu / Fragment des Schlosses

54. Zabór. Pałac / Das Schloss

55. Przytok. Pałac / Das Schloss

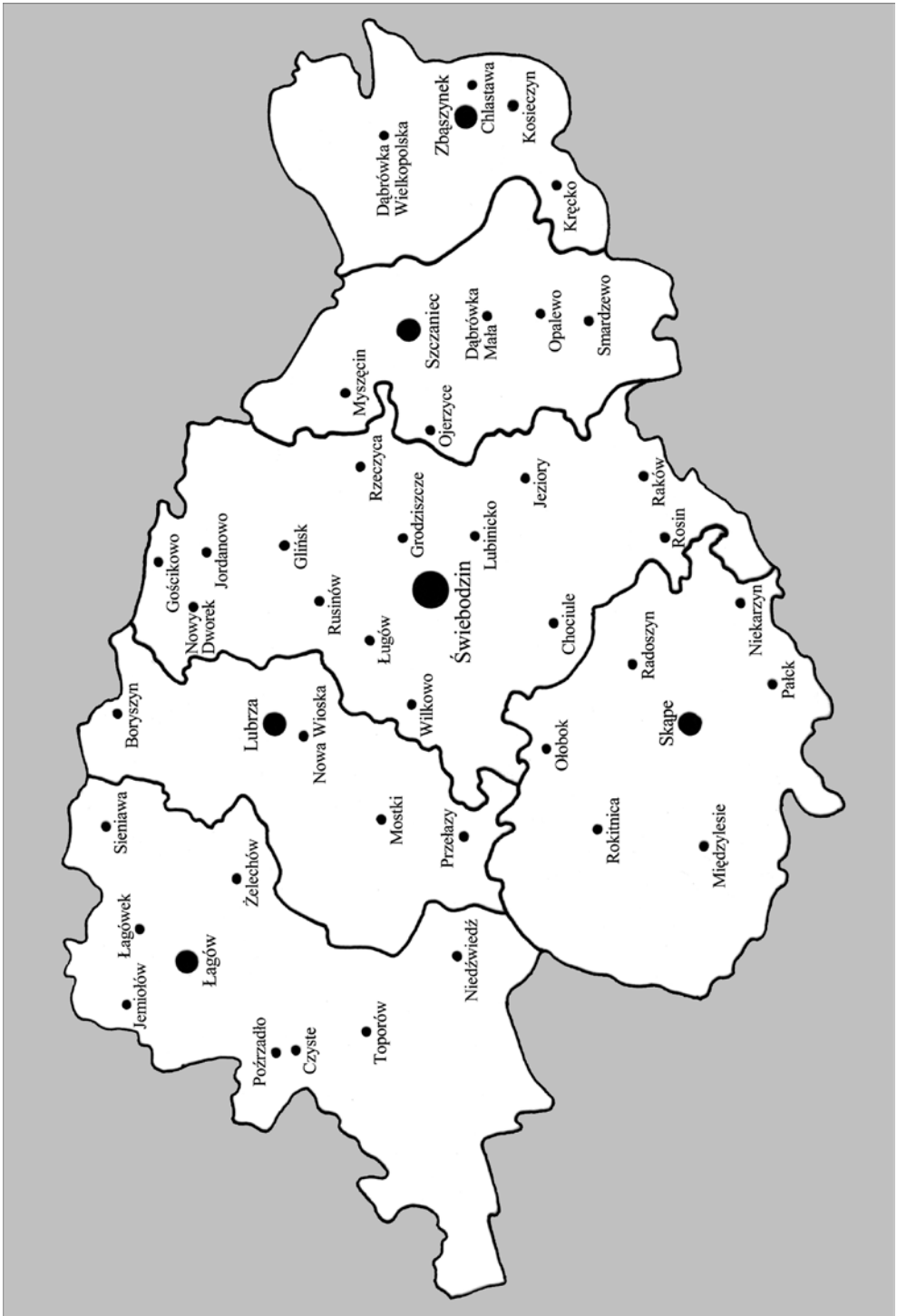
56. Przytok. Fragment pałacu / Fragment des Schlosses

57. Trzebiechów. Fragment fasady pałacu / Fragment der Schlossfassade

58. Trzebiechów. Jeden z budynków dawnego sanatorium
Eines von Gebäuden des ehemaligen Sanatoriums

POWIAT ŚWIEBODZIŃSKI

ŚWIEBODZIN

Dzisiejszy **Świebodzin** (*Schwiebus*) to kilkunastotysięczne miasto, przy którym przebiega droga ekspresowa S3 prowadząca od strony Świnoujścia i Szczecina w kierunku południowo-zachodniej granicy z Czechami. Przecina się ona ze starą „dwójką”, obecnie drogą krajową nr 92, alternatywną dla autostrady A2, która łączy m.in. Berlin z Warszawą. Walory turystyczne zarówno samego miasta, jak i powiatu świebodzińskiego powinny być dobrą zachętą do zjechania z tych ruchliwych tras i zwiedzenia interesujących zabytków architektury sakralnej oraz świeckiej. Można też tu znaleźć miejsce do odpoczynku nad jednym z jezior Pojezierza Lubuskiego. A więc najpierw zapraszam na wędrowkę śladami przeszłości samej stolicy powiatu.

Świebodzin leży pośród wzgórz moreny czołowej, zajmujących wschodnią część Wysoczyzny Lubuskiej. Miasto zostało założone w dolinie polodowcowej strugi zwanej Ołobokiem, łączącej okoliczne jeziora z Gniłą Obrą. Dogodne warunki glebowe sprzyjały rozwojowi rolnictwa, co spowodowało wczesne wylesienie znacznych terenów wokół miejsca, gdzie w średniowieczu ukształtował się interesujący nas organizm miejski.

Plemienne terytorium funkcjonujące w okolicach dolnej Obry około połowy X wieku weszło w skład wczesnopiastowskiego państwa polskiego. Od tego czasu datuje się nie tylko polityczne związki ziemi świebodzińskiej z Wielkopolską, lecz także religijne, bowiem do 1654 roku Świebodzin należał do diecezji poznańskiej i dopiero w czasach kontrreformacji przyłączono go do wrocławskiej. Tak więc zapewne na początku rozbicia dzielnicowego ziemia świebodzińska była związana z Wielkopolską, dopiero w 1234 roku znalazła się we władaniu książąt śląskich. Wkrótce jednak, bo około połowy XIII wieku, po walkach pomiędzy książętami wielkopolskimi a śląskimi, grody zachodniej Wielkopolski (Santok, Międzyrzecz, Zbąszyń) najpewniej wraz z ziemią świebodzińską powróciły do Wielkopolski. Koniec XIII i początek XIV wieku to czas ekspansji marchii brandenburskiej w kierunku wschodnim i zajęcie okolic Świebodzina, a następnie przejście tych terenów przez książąt śląskich.

Zanim w tak skomplikowanej sytuacji politycznej doszło do powstania miasta, od wczesnego średniowiecza na ziemi świebodzińskiej rozwijały się otwarte osiedla, niekiedy koncentrujące się wokół grodów. Terytorialnie najbliższemu dzisiejszemu miastu był gród w Grodziszczu, położony kilka kilometrów na północny zachód od miasta. Funkcjonował on od IX do końca XII wieku. Być może – jak sugeruje się w literaturze naukowej – opuszczenie grodu w Grodziszczu było związane z założeniem Świebodzina. Prawdopodobnie jednak wynikało to z zanikania organizacji grodowej i wznoszenia w XIII-XIV stuleciu murowanych zamków i ufortyfikowanych miast.

Niektórzy badacze wysuwali hipotezę, że początków miasta należy doszukiwać się na terenie zamku, gdzie we wczesnym średniowieczu miał funkcjonować gród. Jednak, jak dotychczas, obserwacje archeologiczne wykopów budowlanych na terenie ruin zamku nie potwierdziły tej tezy. Natomiast faktem jest to, iż w Świebodzinie, w odległości około 700 m na północ od śródmieścia znajdował się niewielki gródek. Dzięki odkryciom archeologa Marka Nowackiego z Muzeum Regionalnego w Świebodzinie udało się stwierdzić, że mamy do czynienia z tzw. grodziskiem dwufazowym, czyli dwukrotnie budowanym i zasiedlanym. Gród był otoczony fosą o szerokości od 3,5 do 4 m. W wypełniku tej fosy zachowała się głęboka na 2-2,2 m warstwa kulturowa. Wał obronny grodziska był konstrukcją, która miała szerokość 8,5 m. Jego wysokość obecnie wynosi nie więcej niż 1,2 m. W trakcie badań została uchwycona zróżnicowana konstrukcja wału. Od wewnątrz usypano go z piasku i ubitej lub wypalanej gliny, następnie oblicowano kamieniami. Od zewnątrz w trakcie badań natrafiono na warstwę ze śladami spalonej konstrukcji drewnianej. Poniżej zachowały się elementy tzw. konstrukcji przekładkowej, zbudowanej z dranic oraz okrągłaków. Wał od strony fosy wznaczały duże kamienie oraz w niektórych miejscach pionowo wbite i zastrzone kolki. Podczas badań wyodrębniono sześć poziomów konstrukcji drewnianych, ułożonych przede wszystkim od strony zewnętrznej grodziska. Odkryte na jego majdanie obiekty poświadczają zasiedlenie grodu w dwóch różnych okresach. Pierwszy raz miejsce to było zasiedlone w wiekach VII-X, a po raz drugi w XII-XIII, czyli po ponad stuletniej przerwie. Z grodziska pochodzi dużo drobnych znalezisk: ułamków ceramiki i kości zwierzęcych, natomiast zdecydowanie mniej przedmiotów metalowych i fragmentów zabytków drewnianych.

Jak sądzą historycy, lokację miasta poprzedziło też istnienie podgrodzia lub osady targowej, na co pośrednio wskazuje przebieg dróg tranzytowych, zwłaszcza czynny już w XI wieku trakt prowadzący z Poznania przez Międzyrzecz do Krosna, a następnie na Łużyce. W XII i XIII wieku szlak ten miał już kilka odnóg łączących Świebodziny z Poznaniem przez Zbąszyń i Babimost, z Lubuszem i Frankfurtem przez Torzym oraz z Zieloną Górą przez Sulechów.

Ze źródeł pisanych o początkach Świebodzina można niewiele wywnioskować. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1302 roku i zawiera informację o Gniewomirze

GMINA ŚWIEBODZIN

Gmina położona jest na Pojezierzu Lubuskim, a ściślej prawie w całości w granicach Pojezierza Łagowskiego. Jej południowo-zachodni skraj zajmuje część Równiny Torzyskiej. Rzeźba terenowa jest urozmaicona dzięki działalności lodowca oraz wód roztopowych. Gmina leży w wododziale Odry i Warty, a główną rzeką przecinającą ten obszar jest Paklica. Znajdują się tu też dość duże jeziora: Paklicko Wielkie, Wilkowskie, Lubinieckie i Niesłysz, zajmujące głównie część sąsiedniej gminy Lubrza. Gmina Świebodzin ma charakter rolniczy, bowiem użytki rolne zajmują 60% jej powierzchni, natomiast lasy 28,2%. Na terenie Nadleśnictwa Świebodzin znajduje się rezerwat „Dębowy Ostrów”, chroniący relikty ponadstuletniego starodrzewu. Gminę przecinają dwa ważne drogowe szlaki komunikacyjne: autostrada A2, prowadząca od strony Berlina w kierunku Warszawy, oraz przecinająca ją z północy na południe droga ekspresowa S3. Ponadto przez Świebodzin prowadzi linia kolejowa, stanowiąca dogodne połączenie z Warszawą i Berlinem.

Na podróży odwiedzających okolice Świebodzina czeka wiele atrakcji turystycznych, zwłaszcza w zachodniej części powiatu, gdzie magnesem przyciągającym wczasowiczów są jeziora. Znajdują się tu też interesujące zabytki, które warto poznać. Część z nich ma już ogólnopolską renomę, ale są i mniej znane, na które też proponujemy zwrócić uwagę. Pojedźmy więc ich szlakiem.

Zwiedzanie trasy:

Świebodzin – Raków – Rosin – Chociule – Wilkowo – Ługów – Rusinów – Nowy Dworek – Gościkowo – Jordanowo – Glińsk – Grodziszczce – Rzeczyca – Lubinicko – Jezioro

Na początku wędrowki po gminie Świebodzin udajemy się w kierunku Zielonej Góry starą drogą nr 3 i po przejechaniu 10 km w Rosinie skręcamy w lewo. Przy lokalnej drodze prowadzącej do Bukowa leży **Raków** (*Rackau*). Wieś jest oddalona od Rosina o 3 km. Prawdopodobnie powstała ona w średniowieczu, ale nazwisko właściciela pojawia się w dokumentach dopiero w 1563 roku. Był nim Joachim von Schönaich. Po jego śmierci w 1575 roku w Rakowie zaczął szerzyć się luteranizm. Znane są nazwiska pastorów, jako jeden z pierwszych został odnotowany magister Michael Tecler (1595-1601). W 1603 roku, na mocy decyzji cesarskiej podzielono rakowski majątek na dwie części, z których jedną otrzymała rodzina von Unruh, a drugą von Kalckreuth. W niedługim czasie wydzielono jeszcze trzecią własność, która przypadła rodzinie

von Miesitscheck. Ten zasadniczy podział utrzymał się przez około 100 lat, jednak w poszczególnych częściach zmieniali się właściciele, poza rodziną von Kalckreuth, władającą bez przerwy dobrami do 1726 roku. Wśród siedemnastowiecznych właścicieli pozostałych części wymienia się rodziny von Nostitz i von Löben, a od 1733 roku jako posiadaczy całości dóbr rodzinę Clairon d'Haussonville. W XVII i XVIII wieku rakowskie dobra ziemskie przynosiły znaczne zyski m.in. z uprawy roli i hodowli owiec. Około 1790 roku we wsi odnotowano dwór, dwa folwarki, szkołę, młyn i kościół z plebanią. Doliczono się 35 domów i 214 mieszkańców. W znacznym stopniu przeważała ludność wyznania protestanckiego, pomimo administracyjnego przejścia w 1654 roku kościoła przez katolików. W drugiej połowie XVIII wieku kilkakrotnie zmieniali się właściciele dóbr rakowskich. Po rodzinie d'Haussonville nastąpiła rodzina von Briesen z Ojerczyc, po niej baron Christian Sigismund von Stössel (1769) i kapitan Ernst Wilhelm von Sommerfeld (1788), który kilka lat później odsprzedał majątek cysterkom trzebnickim. W Rakowie umieściły one siedzibę administratora swoich majątków, które znajdowały się na terenie powiatu świebodzińskiego. Zarząd tymi dobrami trwał do czasu ich sekularyzacji w 1810 roku. W pierwszej połowie XIX wieku dominium rakowskie miało kilku kolejnych właścicieli – do 1835 roku, kiedy to rozpoczęło się wieloletnie zarządzanie majątkiem przez przedstawicieli rodziny von Zastrow. Za czasów Eugena Karla von Zastrowa reaktywowano stary folwark dworski i zbudowano nowy. Wzniesiono cegielnię, dwie karczmy oraz dwa wiatraki, na odpowiednim poziomie prowadzono gospodarkę leśną. W 1864 roku we wsi odnotowano 51 domów i 400 mieszkańców. Później, w czasach zarządu potomków Eugena von Zastrowa zbudowano jeszcze gorzelnię i nowy browar. Na początku XX wieku majątek w Rakowie przejął podporucznik Georg Moderow, zarządzający nim jeszcze w okresie międzywojennym. Za jego zarządu w dominium rozwinęła się hodowla bydła i trzody chlewnej oraz produkcja mleka.

W Rakowie pierwotną świątynią katolicką była drewniana budowla, którą w wieku XVI przejęli protestanci. W 1654 roku, w czasie kontrreformacji został usunięty pastor, a kościół wrócił do katolików. W 1727 roku w centrum wsi wzniesiono nową, barokową **świątynię katolicką pw. św. Jadwigi**. Od 1815 roku służyła ona także protestantom, którzy mogli odprawiać tu nabożeństwa. Kościół w Rakowie to murowana, jednonawowa budowla z półkolistym prezbiterium (apsydą) od wschodu oraz zachodnią wieżą nakrytą hełmem wykonanym na początku XIX wieku. Tworzy go dach namiotowy z ażurową latarnią z kopulastym zwieńczeniem. Korpus jest nakryty dachem dwuspadowym, nad częścią prezbiterialną formą zbliżoną do połowy stożka. W ścianie kościoła można jeszcze oglądać renesansową płytę epitafijną, upamiętniającą Joachima von Schönaicha, zmarłego w 1575 roku, oraz rokokową – Alexa Karla von Plantinga, zmarłego w 1710 roku. Wewnątrz kościoła, przykrytego drewnianym stropem belkowym, nad częścią zachodnią nawy oraz kruchtą wznosi się empo-

GMINA SKĄPE

Gmina zajmuje południowo-zachodnią część powiatu świebodzińskiego i graniczy z powiatami krośnieńskim oraz zielonogórskim. Jej obszar w dużym stopniu pokrywają lasy. Użytki leśne zajmują 48%, zaś rolne 44% powierzchni gminy. Na obszarze należącym do Pojezierza Łagowskiego występują akweny powstałe podczas zlodowacenia bałtyckiego, a należą do nich jeziora gminy Skąpe: Czerniak, Niedźwiedno, Trzeboch i Złoty Potok. Turyści mają do dyspozycji kilka szlaków rowerowych prowadzących przez malowniczo położone pola i lasy, a umożliwiających dotarcie do wielu atrakcyjnych miejsc przyrodniczych i obiektów zabytkowych. Przez gminę przebiega droga wojewódzka nr 276 łącząca Świebodzin z Krosnem Odrzańskim i nr 277 prowadząca ze Skąpego do Sulechowa, skąd istnieje możliwość dojazdu do drogi ekspresowej S3. Droga ta łączy Sulechów m.in. z podświebodzińskim węzłem autostrady A2.

Zwiedzanie trasy:

Skąpe – Międzylesie – Rokitnica – Ołobok – Radoszyn – Niekarzyn – Pałk

Niewiele wiemy o historii siedziby gminy – wsi **Skąpe** (*Skampe*). Do roku 1810, a więc do czasu sekularyzacji przez państwo pruskie należała do dóbr klasztornych cysterek z Trzebnicy, które tutejszą własność otrzymały wraz z dobrami ołobockimi od Henryka Brodatego. O kościele w Skąpem dowiadujemy się dzięki wizytacjom z końca XVII wieku, w trakcie których podano stan posiadanych przez kościół i plebanię dóbr rolnych. Około 1790 roku w Skąpem znajdował się kościół katolicki, a obok niego plebania. Wieś liczyła 86 gospodarstw i 446 mieszkańców. Obecna zabudowa jest znacznie późniejsza i w części pochodzi z przełomu XIX i XX wieku (**fort. 79**).

Najbardziej interesującym obiektem zabytkowym w Skąpem jest neogotycki **kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny** z drugiej połowy XIX wieku (**fort. 78**). Jest to jednonawowa, ceglana budowla z węższym, trójbocznie zamkniętym od wschodu prezbiterium. Do jego boków przylegają kruchty. Nawa posiada dach dwuspadowy, prezbiterium wielospadowy. Smukłą, czworoboczną wieżę, przylegającą od zachodu do korpusu, wieńczy strzelisty hełm ostrosłupowy. W przyziemiu wieży umieszczono wejście z ostrołukowym portalem. W elewacjach nawy mieszczą się dwa poziome okien – wyższe ostrołukowe i niższe biforyjne. Elewacje zwieńczone są gzymsem kostkowym, zaś prezbiterium arkadowym.

GMINA ŁAGÓW

Gmina o walorach przyrodniczo-turystycznych i urozmaiconej rzeźbie terenowej, zasobna w lasy i jeziora, wchodzi w skład makroregionu – Pojezierza Lubuskiego, zajmując część Pojezierza Łagowskiego oraz Równiny Torzymskiej. Jest to obszar ukształtowany pod wpływem działalności lodowca. Na terenie gminy znajduje się Łagowski Park Krajobrazowy. W lasach, zajmujących 59% jej powierzchni, występuje bogactwo grzybów i jagód, leśnej zwierzyny łownej i chronionej, a także rzadkich okazów roślinności. Warunki przyrodniczo-geograficzne stwarzają możliwość uprawiania aktywnego wypoczynku na wodzie i nad wodą. W trakcie wycieczek pieszych, rowerowych czy samochodowych można podziwiać nie tylko walory przyrodnicze, ale i interesującą zabytkową architekturę Łagowa i jego okolic. Główną szosą przecinającą gminę, poza autostradą A2, jest droga krajowa nr 92, umożliwiająca dojazd na jej teren zarówno od strony granicy polsko-niemieckiej, jak i Poznania.

Zwiedzanie trasy:

Ł a -
gów – Poźrzadło – Czyste – Toporów – Niedźwiedz – Jemiołów – Łagówek – Sieniawa – Żelechów

Na przesmyku pomiędzy jeziorami: Łagowskim oraz Trześniowskim (Ciecz), w odległości 22 km na północny zachód od Świebodzina położony jest **Łagów** (*Lagow*). Ze Świebodzina można tu dojechać szosą nr 92, a następnie drogą lokalną po zjeździe na północ we wsi Gronów. Początki miejscowości wiążą się z grodem znajdującym się na Sokolej Górze, około 500 m na północny zachód od zamku. Gród funkcjonował w XIII-XIV wieku, a więc jeszcze przed zbudowaniem na terenie wsi murowanej warowni. Jak się sądzi, sama miejscowość została po raz pierwszy odnotowana w 1251 roku jako *Lagou*. Pierwszym wzmiankowanym właścicielem *castrum* (zamku) łagowskiego był Albrecht – przedstawiciel rodu von Klepzig, który w 1299 roku otrzymał go od margrabiów brandenburskich. Jak się sądzi, informacja ta mówi o grodzie, a nie o zamku, który wzniesiony był w XIV wieku przez joannitów. Zakon joannitów nabył Łagów od margrabiego Ludwika w 1347 roku. Wieś stała się siedzibą ich komandorii. W tym czasie obok grodu funkcjonowała osada, którą wymieniono w źródłach w 1350 roku. Joannici, na przesmyku między jeziorami Trześniowskim i Łagowskim, na sztucznym wzniesieniu zbudowali zamek, następnie otoczyli go murem i od strony zachodniej wzmocnili fosą przekopaną między jeziorami. Mury

go, zaś w 1322 klasztor cysterski otrzymał miasto od komesa Wojciecha Krzczonowica. W tym samym roku opat paradycki dokonał z Peszkim Młodszym *de Lossow* zamiany miasta i zamku na wsie położone w rejonie Lubusza. Po 1322 roku miasto utraciło funkcje administracyjne i obronne na rzecz Świebodzina. W 1330 roku Piotr *de Lossow* zrezygnował z prawa do Lubrzy, a Henryk żagański nadał miasto i zamek klasztorowi w Paradyżu. W roku 1440 zwiększyły się wpływy i stan posiadania cystersów, kiedy od Anny Promnitz i jej córek zakupili sądownictwo oraz dwór.

W XVI stuleciu, w konkurującym ze Świebodzinem mieście rozpoczęto wytwarzanie własnego sukna i piwa. W XVII wieku Lubrza charakteryzowała się zwartym założeniem przestrzennym, którego centrum stanowił rynek. W obrębie tego założenia znajdowały się kościół katolicki oraz dwór zakonny, usytuowane po stronie wschodniej, a także zbór oraz cmentarz po południowej. W rynku funkcjonowała gospoda. Do wojny trzydziestoletniej w Lubrzy rozwijało się rzemiosło i handel. Rzemieślnicy, m.in. szewcy, krawcy, kołodzieje i kowale byli zorganizowani w cechach, a od 1613 roku na mocy przywileju organizowano trzy jarmarki rocznie. Po wojnie trzydziestoletniej Lubrza utraciła status miasta. W 1743 roku miejscowość liczyła 90 domów oraz 600 mieszkańców. W 1762 roku pożar zniszczył częściowo Lubrzę, ale szybko przystąpiono do jej odbudowy, wznosząc wiele domów, w tym część murowanych. W tym czasie funkcjonowały młyny, folwark zakonny i dwie szkoły wyznaniowe. Około 1790 roku znajdowało się tu 108 zagród, w których mieszkało 525 osób. W XIX wieku nastąpił rozwój gospodarczy Lubrzy, co wiązało się m.in. z rozpoczęciem wydobywania węgla brunatnego. Pierwsza kopalnia powstała w 1842 roku. Wzrosło znaczenie rzemiosła, a w okolicy rozpoczęły działalność liczne cegielnie i tartaki, rozwinęły się młyny, powstały nowe zajazdy i gospody. Postęp gospodarczy i wzrost znaczenia Lubrzy doprowadziły do przywrócenia jej w 1857 roku praw miejskich. Rozwój ten miał duży wpływ na wzrost liczby ludności, która w 1823 roku wynosiła 719, a w 1867 już 1260 osób. W 1945 roku podczas walk o Międzyrzecki Rejon Umocniony Lubrza została częściowo zniszczona i w tym czasie znowu utraciła prawa miejskie.

W Lubrzy jeszcze dziś jest czytelny, sięgający czasów średniowiecznych, układ urbanistyczny wraz ze zwartą zabudową mieszkalną, którą wzniesiono w XIX wieku. Na północno-zachodnim skraju wsi zachowały się **ślady stożkowatego kopca** ziemnego z relikdami wieży mieszkalnej, założonej na rzucie kwadratu. W latach osiemdziesiątych XX wieku wieża była zachowana jeszcze do wysokości 1 m. Jak się sądzi, kopiec jest pozostałością bliżej nierozpoznanej siedziby rycerskiej, zamieszkałej na przełomie XIII i XIV wieku.

Znacznie późniejszą metrykę miał kościół katolicki, który zbudowano w drugiej połowie XVIII wieku. Niestety, nie przetrwał on do naszych czasów. Ta murowana budowla, wzniesiona na miejscu starszej, drewnianej, została spalona w 1945 roku.

GMINA SZCZANIEC

Gmina leży na Pojezierzu Lubuskim, w obrębie Wzgórz Osieńsko-Sulechowskich (część zachodnia) i Obniżeniu Leniwej Obry (część wschodnia). Jej obszar charakteryzuje się zróżnicowanym ukształtowaniem powierzchni – równinnym w Obniżeniu Leniwej Obry i falisto-pagórkowatym, utworzonym przez pagórki moreny czołowej na Wzgórzach Osieńsko-Sulechowskich, gdzie wysokość pagórków waha się od 90 do 135 m n.p.m. Gmina Szczaniec zajmuje wschodnią część powiatu świebodzińskiego, od północy granicząc z powiatem międzyrzeckim, a od południa z zielonogórskim. Jej teren w znacznym stopniu jest użytkowany rolniczo (67,4%). Prawie 26,5% powierzchni gminy zajmują lasy. Jedną z atrakcji przyrodniczych jest rezerwat przyrody „Uroczyisko Grodziszcze”, położony w dolinie Leniwej Obry, w rejonie Grodziszcza. Utworzono go w celu zachowania fragmentu naturalnego lasu mieszanego. Chroniony drzewostan reprezentują jesiony w wieku od 120 do 190 lat. Na obszarze rezerwatu znajduje się grodzisko pierścieniowate, datowane na IX-X wiek. Zachowane wały grodziska mają do 4 m wysokości. W jego pobliżu odkryto ślady osady przyrodowej. Północno-zachodni skraj gminy Szczaniec przecina droga krajowa nr 92, prowadząca od granicy polsko-niemieckiej w kierunku Warszawy, zaś południową jej część droga nr 303, łącząca Świebodzin z Babimostem, i dalej z szosą nr 32. Charakter tranzytowy ma linia kolejowa Warszawa-Berlin, równoleżnikowo przecinająca teren gminy w okolicy Szczańca.

Zwiedzanie trasy:

Szczaniec – Dąbrówka Mała – Opalewo – Smardzewo – Ojerzyce – Myszęcín

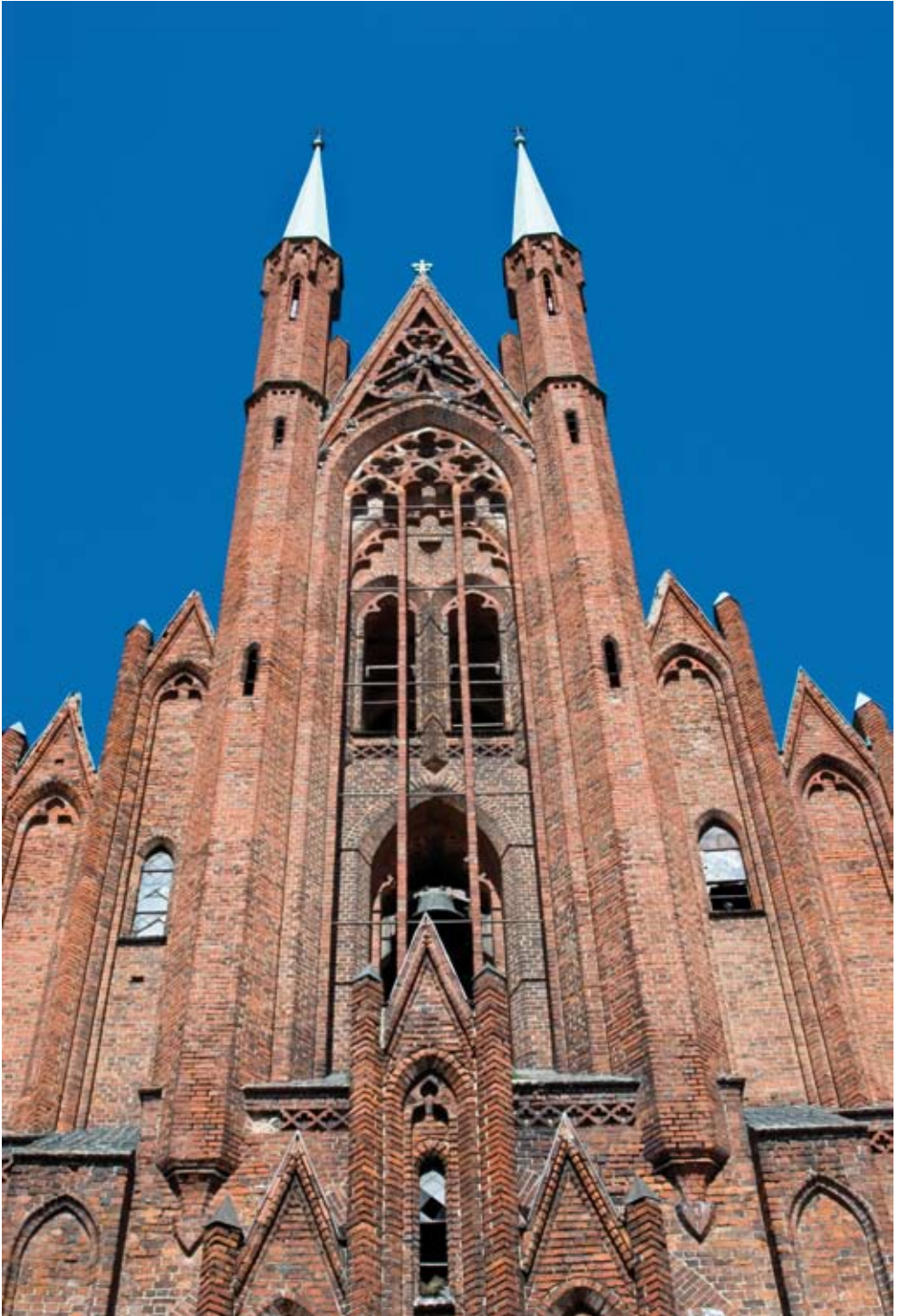
Szczaniec (*Stentsch*) to duża wieś gminna, oddalona od Świebodzina o 12 km w kierunku wschodnim. Po raz pierwszy została wymieniona w dokumentach w 1236 roku, wspominających plebana Mikołaja *de Stans* i *de Stansi*. Polskie brzmienie nazwy wsi należy wiązać z obecnością w XIII wieku polskich własności, co można odnieść do wielkopolskiego rodu Dryjów, silnie związanego z nieodległą Lubrzą. W dokumencie z 1250 roku pojawia się Bodzęta ze Szczańca i jego syn Krystyn. Na mocy tego dokumentu nastąpiło zatwierdzenie nadania Krystyna ze *Stans* dla klasztoru w Paradyżu. Niemieckie brzmienie nazwy miejscowości – *Stenz* i *Stenz* zostało odnotowane w dokumencie z 1278, zaś *Stentz* w 1293 roku. Dodajmy, że w ciągu około 750 lat nazwa wsi Szczaniec występuje w ponad 20 odmianach. Pod koniec XIII wieku rozpoczął się prawdopodobnie proces podziału wsi na dwie części. Wów-

czas to nastąpiło nadanie przez komesa Wojciecha z Lubrzy części ziemi dla niejakiego Teodoryka (6 wolnych łanów w Szczañcu i 14 w Kręcku). Drugą część wsi dzierżył ród Dryjów, którego reprezentantem był m.in. Henryk, zarządzający majątkiem rodzinnym już w 1278 roku. Ten podział utrwalił się w XIV wieku. Od początku stulecia w Szczañcu odnotowuje się rodzinę von Stentsch, a pod jego koniec wymienia się ród Rabenau, przybyły z Górnych Łuzyc lub Miśni. Na początku XV stulecia występuje frankońska rodzina von Walderode, której przedstawiciele otrzymali od księcia Henryka XI w lenno część Szczañca, noszącą nazwę „Dwór Klasztorny”. W roku 1415 odnotowano Hansa von Stentza, prawdopodobnie właściciela części o późniejszej nazwie Górny Szczaniec. Jego syn Raphael mógł wznieść w 1436 roku zamek zwany „Białym Dworem” (*Weißen Hof*). W tymże zamku w 1489 roku, podczas tzw. wojny o sukcesję głogowską, żona księcia Jana żagańskiego znalazła schronienie u Hansa von Stentza. W 1499 roku doszło do zakupu przez Friedricha von Stentscha tzw. Dworu Klasztornego, będącego spadkiem po rodzinie von Walderode, i w ten sposób stał się on właścicielem całego majątku szczanieckiego. W początkach XVI stulecia właścicielem „Białego Dworu” został Hans von Stentz, który w 1514 roku otrzymał od króla Władysława przywileje rzemieślnicze oraz handlowe, stanowiące podstawę ekonomicznego rozwoju wsi. W czasie zarządzania majątkiem przez rodzinę von Stentz, w 1538 roku przybył do Szczañca pierwszy pastor z misją szerzenia protestantyzmu wśród miejscowej ludności. W 1591 roku ostatni właściciel z rodziny von Stentz kupił majątek w Przytoku, a następnie przekształcił go w siedzibę rodową. „Biały Dwór” stał się własnością przejściowo rodziny von Nostitz, a następnie, od 1608 roku von Hohendorf ze Staropola. W 1637 roku, podczas wojny trzydziestoletniej dawna siedziba rodu von Stentz (Stentsch) uległa zniszczeniu. W latach 1746 i 1748 majątki w Szczañcu (Górnym i Środkowym) zakupił landrat powiatu świebodzińskiego, Jerzy Gottlob von Knobelsdorff, zaś po jego śmierci Szczaniec Średni przeszedł na syna Jana Karola, a Górny na córkę – baronową von Gersdorf. Po śmierci brata, jego majątek przejęła baronowa, zaś spadek po niej przypadł córkom: Charlottcie von Sydow (Szczaniec Górny) i Janinie von Kalkreuth. Około 1790 roku w Szczañcu znajdowało się 119 gospodarstw, w których mieszkało 689 osób. W 1844 roku szczaniecki majątek zakupiła rodzina Hünke. W 1879 roku podano w książce adresowej, że właścicielem dóbr w Szczañcu Górnym był Karl Friedrich Hünke, a w Środkowym Arthur von Kalkreuth.

Na południowo-wschodnim skraju Szczañca, pomiędzy drogami prowadzącymi w stronę Smardzewa i Wolimirzyc usytuowany jest **dawny folwark** Szczaniec Górny z pałacem, stojącym najpewniej na miejscu najstarszej szczanieckiej siedziby rodowej, zwanej „Białym Dworem”. Wspomniany dwór, zniszczony podczas wojny trzydziestoletniej, został rozebrany w połowie XIX wieku. W latach siedemdziesiątych wzniesiono murowany, neogotycki pałac oraz założono park. W 1901 roku prze-

66. Świebodzin. Fragment Starego Rynku z kościołem pw. św. Michała Archanioła w tle
Fragment des Altmarktes mit der St. Michael-Kirche im Hintergrund

67. Świebodzin. Fragment elewacji frontowej kościoła pw. św. Michała Archanioła
Fragment der Vorderfassade der St. Michael-Kirche

68. Świebodzin. Fragment kościoła pw. św. Michała Archanioła
Fragment der St. Michael-Kirche

71. Świebodzin. Ratusz / Das Rathaus

81. Łagów. Zamek / Das Schloss

82. Łagów. Brama Marchijska / Das Märkische Tor

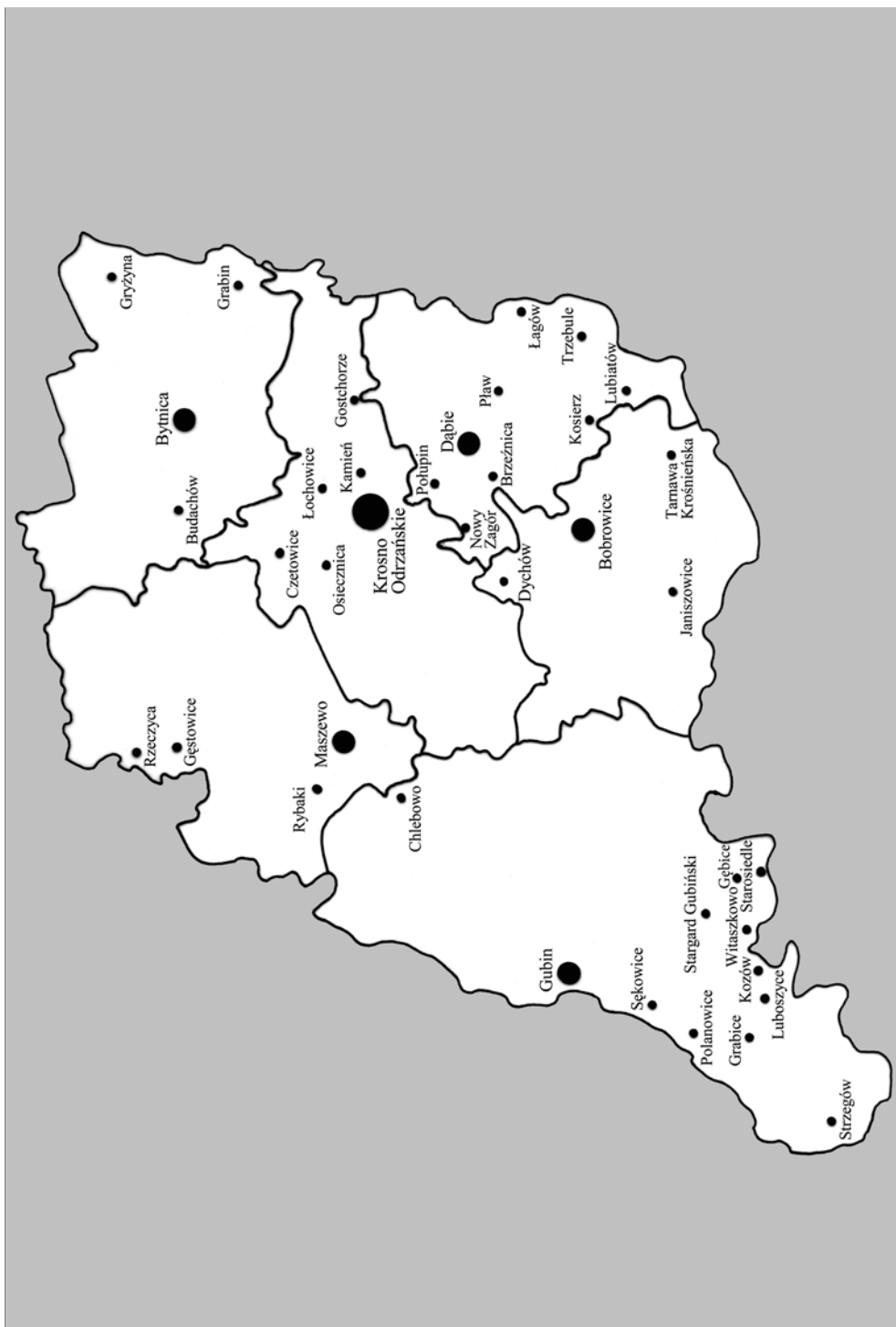
83. Łagów. Kościół pw. św. Jana Chrzciciela / Die St. Johannes-Täufer-Kirche

88. Niedźwiedź. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny
Kirche zur Himmelfahrt der Heiligen Jungfrau Mariä

94. Ojerzyce. Kościół pw. św. Jana Chrzciciela / Die St. Johannes-Täufer-Kirche

POWIAT KROŚNIEŃSKI

KROSNO ODRZAŃSKIE

Aby zacząć opowieść o historii **Krosna Odrzańskiego** (*Crossen a. d. Oder*) i jego zabytkach, proponuję sięgnąć do *Kroniki Thietmara* i zacytować dwa krótkie teksty. Jeden z nich biskup merseburski napisał w 1005 roku: „Owóz, te tak różne i pod różnym przewodnictwem kroczące oddziały dotarły wnet do Odry i rozbiły namioty nad krętą rzeką, zwaną po słowiańsku Bóbr, po łacinie zaś Castor. Bolesław jednak obwarowawszy brzeg tej rzeki i usadowiwszy się z wielkim wojskiem w Krośnie, przeszkadzał, jak mógł, w przeprowadzeniu się ich na drugą stronę. Kiedy król, zabawiwszy tam siedem dni, jął przygotowywać już okręty i mosty, Opatrzność Boża wskazała wysłanym przezeń wywiadowcom bardzo dogodny bród na rzece. Z brzaśkiem dnia sześć legii udało się tam na rozkaz króla i skorzystało bezpiecznie z owego brodu”. Dziesięć lat później, w 1015 roku biskup Thietmar jeszcze raz przywołuje Krosno, pisząc: „Stąd pociągnął cesarz aż do Odry, do miejscowości zwanej Krosno i wysłał najznakomitszych swoich wodzów w poselstwie do Mieszka, który stał tam obozem z wojskiem”.

Działo się to w czasie wypraw wojennych cesarza niemieckiego Henryka II przeciwko Bolesławowi Chrobremu. Ten długi konflikt, rozgrywający się w latach 1002-1018, nastąpił wkrótce po słynnym Zjeździe Gnieźnieńskim, podczas którego doszło do spotkania księcia polskiego z cesarzem Ottonem III. Zamiarem tego zjazdu, oprócz pielgrzymki cesarskiej do grobu św. Wojciecha, była próba pokojowego ułożenia stosunków polsko-niemieckich, a także umocnienia międzynarodowej pozycji Polski jako równorzędnego partnera państw europejskich. Utworzenie wówczas arcybiskupstwa w Gnieźnie dało podstawę do usamodzielnienia się Kościoła polskiego. Jednak przedwczesna śmierć Ottona III i objęcie w 1002 roku tronu cesarskiego przez Henryka II przyniosły zmiany w polityce naszego zachodniego sąsiada. Henryk II, przeciwnik uniwersalistycznych koncepcji Ottona III, rozpoczął w pierwszym roku panowania wojnę z Bolesławem Chrobrym.

Po stronie polskiej doszło do mobilizacji wszystkich możliwych sił obronnych. Oprócz stałej drużyny książęcej powołano pod broń pospolite ruszenie i przystąpiono do budowy systemu wałów drewniano-ziemnych. Pierwszą linię obrony stanowiły silne warownie obronne, począwszy od Szczecina przez Cedynię, Kostrzyn, Lubusz, Krosno, Bytom, Głogów, aż po Wrocław i Opole. Drugą linię obrony wyznaczono wzdłuż Odry, a więc na terenie Wielkopolski, a silnymi punktami były takie warownie, jak Międzyrzecz, Zbąszyń czy Bonikowo. Ostatni punkt obrony stanowił gród poznański. Ten silny system obronny uzupełniały pomocnicze punkty oporu, do których należały m.in. fortyfikacje nad Bobrem i Nysą Łużycką. Takie przygotowanie obrony Polski dawało szansę na odparcie ataku wojsk Henryka II.

Podczas długotrwałej wojny dochodziło do wielokrotnego oblegania przez wojska niemieckie grodów polskich i bezpośrednich starć pomiędzy walczącymi stronami, a także do licznych działań typu partyzanckiego, organizowanych przez Polaków. Próba podporządkowania Polski cesarstwu niemieckiemu nie powiodła się i wojna zakończyła się podpisaniem w 1018 roku trzeciego paktu pokojowego w Budziszynie (wcześniej w 1005 roku w Poznaniu i w 1013 roku w Merseburgu).

Dzięki przekazowi Thietmara było wiadomo, że gród w Krośnie, położony przy ujściu Bobru do Odry, oblegany był przez wojska niemieckie w 1005 i 1015 roku. W tym czasie, a mianowicie w latach 1012-1013 pojawia się w źródłach nazwa *Crosno*, a w 1014-1015 *Crosna*. Istnienie w okolicy grodu bardzo wąskiego odcinka Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej ułatwiało przeprawę przez Odrę, toteż miejsce to z powodów militarnych budziło zainteresowanie nieprzyjaciół Polski m.in. za czasów Bolesława Chrobrego. Krośnieńska warownia we wczesnym średniowieczu broniła przejścia przez Bramę Łużycką do Wielkopolski oraz na Śląsk Głogowski. To tędy musiały przebiegać wyprawy Henryka II nie tylko w latach 1005 i 1015, ale i w 1010 oraz 1017, również Henryka V w 1109 roku i Bolesława Chrobrego przeciwko cesarstwu w roku 1007. Warto nadmienić, że 10 sierpnia 1109 roku wojska Henryka V, kierujące się na Wielkopolskę, po bezskutecznym obleganiu i atakowaniu grodu krośnieńskiego zmieniły kierunek ekspansji i ruszyły na Bytom Odrzański oraz Głogów. Podczas kolejnej wyprawy, tym razem w 1157 roku pod wodzą Fryderyka Barbarossy przeciwko Bolesławowi Kędzierzawemu, obronne przejście pod Krosnem zostało sforsowane. Według wielu historyków gród krośnieński był jednym z najważniejszych ośrodków państwowych w czasach pierwszych Piastów, toteż problem jego lokalizacji stał się przedmiotem zainteresowania naukowców już w kilka lat po zakończeniu II wojny światowej. Wtedy to próbowano zlokalizować gród po lewej stronie Odry, w pobliżu wsi Stary Raduszec, w miejscu zwanym *Schweden Schanze*. Innym razem – na miejscu średniowiecznego zamku stojącego w obrębie lokacyjnego miasta Krosno Odrzańskie. Próbowano też umiejscowić gród na prawym, wysokim brzegu Odry, jednak do lat sześćdziesiątych XX wieku miejsce jego lokalizacji pozostało niezna-

ne. Prowadzący poszukiwania od lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku zielonogórski archeolog Edward Dąbrowski starał się odnaleźć materialne ślady wczesnopiastowskiego osadnictwa, które mogłyby potwierdzić jedną z hipotez polskich historyków. Nic nie znalazł, co by pozwoliło datować te miejsca na XI-XII wiek. Wydedukował natomiast, że skoro np. w Santoku, Ujściu czy Międzyrzeczu grody założono przy zlewie rzek, to i w Krośnie mogło być podobnie. Zaczął więc szukać grodu w rejonie starorzecza Bobru, wpadającego do Odry w pobliżu Starego Miasta. I tutaj właśnie, w odległości około 100 m od pierwotnego ujścia Bobru znalazł pozostałości silnie zniwelowanego w XVIII lub XIX wieku grodziska.

Gród był położony na terenie nizinnym, na dnie pradoliny Odry i od zachodu bronił dostępu do wody, i dalej – do szlaku komunikacyjnego w kierunku Poznania. Właśnie od strony zachodniej przed grodem otwierała się szeroka panorama pozwalająca z dużej odległości dostrzec zbliżające się wojska nieprzyjacielskie.

Dzisiaj po dawnym grodzie pozostał niewielki pagórek, z resztkami barokowej zabudowy folwarcznej i fortyfikacji z II wojny światowej, niczym nieprzypominający pierwotnego założenia obronnego. Jego średnica wynosiła 120-150 m. Zapewne grodzisko częściowo podmyła Odra, o czym miały świadczyć konstrukcje drewniane, zaobserwowane około 1960 roku w pobliżu brzegu rzeki. Przeprowadzone przez Edwarda Dąbrowskiego w latach 1960-1964 badania wykopaliskowe dostarczyły namacalnych dowodów na istnienie w tym miejscu wczesnośredniowiecznego grodu. Z warstwy kulturowej pochodzą liczne fragmenty ceramiki, grot oszczepu, groty strzał, noże, haczyki do wędek, brązowe kabłączki skroniowe, paciorki z kryształu górskiego i szkła, a także żelazna łyżka. Dzięki wynikom prac archeologicznych ustalono czas funkcjonowania krośnieńskiej warowni: pomiędzy VIII a XII wiekiem.

Jego dzieje były bardzo burzliwe, na co wskazują wzmianki biskupa Thietmara. Świadczą również o tym odkryte podczas badań warstwy spalenizny. Edward Dąbrowski ślady te odnosi do czasów Bolesława Chrobrego. Identyfikuje też część z nich z okresami starszymi, a więc z czasami walk międzyplemiennych, poprzedzających ukształtowanie się na tych terenach państwowości polskiej. Analizując położenie opisywanego tu grodu, jednocześnie śledząc wywód Thietmara, archeolog ten w artykule *Wczesnośredniowieczne Krosno Odrzańskie w świetle wyników badań terenowych* stwierdza, iż jego lokalizacja na otwartej od południowego zachodu przestrzeni, powodowała narażenie na niebezpieczeństwo skutecznego ataku ze strony Niemców. W związku z tym konieczna była budowa dodatkowego systemu fortyfikacji na przedpolu grodu i prawdopodobnie taką funkcję spełniały podłużne wały w rejonie Krosna i Starego Raduszca. Czy wały te kazał zbudować Bolesław Chrobry, chcąc dodatkowo wzmocnić krośnieńską drogę przez Odrę do Wielkopolski? Tego nie wiemy. Nawiasem mówiąc, o konstrukcji i chronologii podkrośnieńskich wałów chyba już niczego się nie dowiemy, bowiem pod koniec XX wieku zostały zniwelowane.

która razem z Bobrem podczas wylewów czyniła olbrzymie straty w mieście. W roku 1870 zbudowano połączenie kolejowe z Lubskiem, Czerwieńskiem oraz Zbąszynkiem. W tym czasie następowało zasiedlenie prawobrzeżnego Krosna. Wzniesiono tu dzielnicę willową. W okresie przedwojennym w mieście znajdował się stały garnizon wojskowy. Budowa koszar była jedną z poważniejszych inwestycji w Krośnie. Na starszych terenach koszarowych powstały zakłady wikliniarskie. W początkach XX wieku w mieście funkcjonowały zakłady włókiennicze, garbarnie, wytwórnia wyrobów tytoniowych i warsztaty metalowe. Jednak nie odgrywały one większej roli na rynku, bowiem przegrywały z silną konkurencją Zielonej Góry i innych miast dolnośląskich. W drugiej połowie XIX oraz w XX wieku (do 1939 roku) miasto i powiat krośnieński opuściły tysiące mieszkańców w poszukiwaniu pracy.

Podczas II wojny światowej historyczna część miasta, zwłaszcza zabudowa mieszkalna, prawie całkowicie została zniszczona. Zachowany został kościół farny oraz pozostałości zamku i murów obronnych. Odwiedzmy te nieliczne miejsca, które ocalały z pożogi wojennej i przetrwały do naszych czasów.

Bardzo ważnym dla historii Krosna jest **zamek (fot. 99-100)**, który, częściowo odbudowany, stoi w pobliżu dworca autobusowego. Pierwotny wygląd warowni nie jest znany. Wzniesiono ją najpewniej na początku XIII wieku, a więc w czasie, kiedy gród krośnieński już nie funkcjonował, wcześniej bowiem został opuszczony. Zamek, jak się sądzi murowany, był siedzibą księcia Henryka Brodatego, a po jego śmierci Jadwigi. Ówczesna budowla obronna mogła składać się z prostokątnego budynku mieszkalnego i czworobocznego dziedzińca otoczonego wysokimi murami kurtynowymi. Przymuszczalnie fragmenty tego założenia zachowały się w ścianie zewnętrznej dzisiejszego północnego i zachodniego skrzydła zamkowego. Są to relikty murów kamiennych i ceglanych o wątku wendyjskim. W zachodniej ścianie skrzydła zachodniego najstarsze elementy zachowały się do poziomu drugiego piętra. Ponadto w północnej ścianie skrzydła południowego natrafiono na relikty otworu bramnego o szerokości około 3,2 m, kojarzonego z najstarszą fazą budowy zamku krośnieńskiego. Warownię od miasta oddzielała fosa. Komunikacja była możliwa przez most przerzucony nad fosą.

Dotychczas kilkakrotnie prowadzono prace archeologiczne na terenie zamku i próbowano dotrzeć do nawarstwień związanych z funkcjonującą tu w czasach Henryka Brodatego pierwotną warownią. Już w 1960 roku Edward Dąbrowski na dziedzińcu założył niewielki wykop sondażowy o głębokości około 2 m, w którym dotarł do czternastowiecznej warstwy kulturowej. Później, bo w roku 1986, archeolodzy z poznańskiej Pracowni Konserwacji Zabytków stwierdzili załaganie na dziedzińcu zamkowym średniowiecznej warstwy kulturowej na głębokości od 1,5 do 2,9 m. Na podstawie ułamków ceramiki stalowoszarej warstwę tę datowano wstępnie na

przełom XIII i XIV wieku. Ponadto w partii zachodniej i środkowej natrafiono na fragmenty murów ceglanych, być może będących pozostałością pierwotnego założenia zamkowego. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych do badań przystąpili archeolodzy z Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy. Z publikacji ich wyników dowiadujemy się, że w wykopie badawczym dotarto do nawarstwień piętnastowiecznych, a w nich odkryto m.in. bruk kamienny. Z wykopu wydobyto wiele ułamków naczyń glinianych, a także zabytki metalowe, jak elementy uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego, ozdoby stroju, przedmioty używane w gospodarstwie domowym i prawdopodobnie krążki mennicze. Ponadto znaleziono wyroby z kości i rogu, wśród nich oprawkę rogową, resztki obuwia skórzanego, fragmenty fajek porcelanowych, ułamki naczyń szklanych i szkła okiennego. Natrafiono również na pozostałości architektury drewnianej – relikty budynku o konstrukcji zrębowej, najpewniej gospodarczego. W ostatnim sezonie badawczym dotarto do najstarszej, trzynastowiecznej warstwy kulturowej, w której wśród liczego materiału ceramicznego wystąpiły ułamki naczyń datowanych na schyłek XII wieku i na następne stulecie, czyli na czasy powstawania krośnieńskiego organizmu miejskiego. Do interesujących znalezisk należą również dwa talerze drewniane, grot włóczni, ostroga i sierp z zachowaną drewnianą rękojęścią.

Henryk Brodaty wraz z synem Henrykiem Pobożnym prowadził z Krosna aktywne działania militarne, m.in. występując w obronie Lubusza przeciw Brandenburgii. Książę zmarł w krośnieńskiej warowni w 1238 roku. Trzy lata po jego śmierci do Krosna sprowadziła się Jadwiga z synową księżną Anną i mniszkami, dotychczas zamieszkałymi w klasztorze cysterskim w Trzebnicy.

W XIV i XV wieku zamek rozbudowali książęta głogowscy. Ówczesne założenie miało dwa skrzydła: północne oraz południowe, a także budynek bramny z wieżą, zlokalizowany od strony zachodniej. Kolejny etap przebudowy krośnieńskiego zamku wiąże się z Barbarą z Hohenzollernów, wdową po Henryku XI kożuchowskim, która zamieszkała tutaj w 1476 roku. Wówczas wewnątrz budowli poddano znacznej przebudowie, której zakończenie nastąpiło na początku XVI wieku. Kolejne prace budowlane prowadzono w 1570 roku z polecenia margrabiego Jana Jerzego. W tym czasie prawdopodobnie przebudowano skrzydło południowe i wzniesiono renesansowy krużganek z kolumnkami na piętrze i otwartymi, półkoliście uformowanymi arkadami na dolnej kondygnacji.

Krosnieński zamek nosi ślady działalności szwedzkich strategów wojskowych z okresu wojny trzydziestoletniej. W 1633 roku Szwedzi przystąpili do budowy twierdzy. W kilku miejscach wznoszono bastiony i drewniano-ziemne wały oraz kopano rowy strzeleckie. Pracami objęto również prawy brzeg Odry. Krosno miało być ważnym punktem operacyjnym przeciwko stacjonującej na Śląsku cesarskiej armii. Zamek jako centralny punkt obrony oraz siedziba sztabu został wydzielony z ob-

GMINA GUBIN

Gmina położona jest w zachodniej części powiatu krośnieńskiego, przy granicy polsko-niemieckiej. Przecina ją kilka dróg, z których najważniejsza to nr 32, łącząca się w Krośnie Odrzańskim z drogą nr 29 i umożliwiającą przejazd od strony Zielonej Góry do przejścia granicznego w Gubinku.

Znaczną część obszaru gminy Gubin zajmują tereny płaskie, w dużym stopniu zalesione, obejmujące 57,2% powierzchni (użytki rolne 32%). Przez jej terytorium płyną liczne ciek wodne, jednak największe to dwie rzeki graniczne: Odra i Nysa Łużycka. Występujące tu także jeziora i stawy leśne oraz hodowlane sprzyjają rekreacji i gospodarce wodnej, a także wylęgom licznych gatunków ptactwa. W dolinie Odry, w południowej części gminy Maszewo i północnej gminy Gubin znajduje się Krzeziński Park Krajobrazowy, w którym nad jeziorem Borek i na pastwiskach oraz łąkach zalewowych gromadzą się liczne gatunki ptaków, w tym bardzo rzadkie, jak kulik wielki, błotniak stawowy, gągoł, kania ruda. W nadodrzańskim Kłopocie (gmina Cybinka) zarejestrowano około 20 par lęgowych bociana białego. Takie nagromadzenie gniazd w jednym miejscu ma unikalny charakter w skali europejskiej.

Zwiedzanie trasy:

Gubin – Sękowice – Polanowice – Strzegów – Grabice – Luboszyce – Kozów – Witaszkowo – Stargard Gubiński – Gębice – Starosiedle – Chlebowo

Rejon ujścia Lubszy do Nysy Łużyckiej to obszar bogaty w ślady osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego, dość dobrze rozpoznany dzięki odkryciom i badaniom archeologicznym, prowadzonym w XIX i XX wieku. Dogodne warunki hydrograficzne i glebowe sprzyjały osadnictwu. Jak wiemy, na początku drugiego tysiąclecia po Chrystusie w okolicy Gubina funkcjonowało szereg osiedli, o czym donosiły także źródła historyczne. Już w roku 1000 przekazy źródłowe wymieniają sześć wsi, a w XII wieku dziewiętnaście.

Okolice dzisiejszego **Gubina** (*Guben*) to także miejsce przeprawy przez Nysę Łużycką. W tym rejonie wiódł w X-XI wieku trakt łączący Polskę z zachodnią Słowiańszczyzną oraz Niemcami. Miał on głównie charakter militarny. Tędy bowiem przechodziły wojska Bolesława Chrobrego w czasie działań wojennych w latach 1002-1018, a także wojska niemieckie pod wodzą Henryka II w latach 1005 i 1015, Henryka V w roku 1109 czy Fryderyka Barbarossy w 1157. Na przestrzeni stuleci tereny te podlegały władcom polskim, niemieckim, śląskim, a także czeskim.

znalazł się po stronie polskiej, natomiast lewobrzeżne Guben pozostało w granicach Niemiec.

Zwiedzanie Gubina proponuję zacząć od **obwarowań miejskich (fot. 110)**, z których do naszych czasów przetrwało zaledwie kilka niedużych fragmentów. Jak twierdzą historycy, najstarszymi drewniano-ziemnymi wałami Gubin był obwiedziony już w pierwszej połowie XIII wieku. W następnym stuleciu stanęły ceglane mury. Od strony zachodniej, północnej i wschodniej fortyfikacje uzupełniała naturalna zapora, tworzona przez Lubszę i Nysę Łużycką. Całe obwarowania dodatkowo otaczała fosa. Wyjazd z miasta był możliwy przez trzy bramy: Klasztorną do Chociebuża, Krośnieńską w kierunku Krosna i Ostrowską do Żar. W XVI wieku przystąpiono do rozbudowy fortyfikacji gubińskiej, co było związane z ulepszeniem techniki wojennej i tym samym wzrostem zagrożenia zewnętrznego. W 1523 roku podwyższono mury obronne, następnie w 1530 dokonano rozbudowy Bramy Ostrowskiej poprzez dostawienie do niej wysokiej, cylindrycznej wieży, a także wzniesienie dwóch bastei przed fosą, które były połączone z bramą korytarzem. Korytarz ten, z otworami strzelniczymi, przerzucony był nad fosą. Podobne ufortyfikowanie zastosowano również w 1542 roku w przypadku Bramy Klasztornej, a w 1544 Krośnieńskiej. W tym czasie fosę oczyszczono oraz pogłębiono. Tak wzmocnione fortyfikacje przetrwały nienaruszone drugą połowę XVI wieku, natomiast podczas wojny trzydziestoletniej nie uchroniły miasta przed skutecznymi atakami i grabieżą różnych wojsk: szwedzkich, cesarskich, saskich czy brandenburskich. W XVIII wieku jeszcze od czasu do czasu wykorzystywano fortyfikacje w celach obronnych. Tak było podczas wojny siedmioletniej, kiedy to w 1756 roku wojska pruskie zajęły miasto, zamknęły bramy i obsadziły je swoją załogą.

Jednak czas i działania człowieka spowodowały, że z końcem XVIII wieku mury były już mocno zniszczone. Fosa też nie spełniała swojej funkcji obronnej, była już zarosnięta. W tym czasie przystąpiono do rozbierania fortyfikacji, z odzyskanego materiału wznosząc most w pobliżu Bramy Ostrowskiej. W pierwszej połowie XIX wieku rozebrano już znaczne odcinki murów. W 1836 roku zburzono Bramę Krośnieńską, a w latach 1836-1841 Klasztorną i zasypano fosę. Ocalały jedynie fragmenty czternastowiecznego muru obronnego oraz wieża Bramy Ostrowskiej wraz z odcinkiem szyi bramnej z otworami strzelniczymi. Zachowanie wieży zawdzięczamy mieszczańom, którzy w roku 1820 nie dopuścili do jej rozbiórki. Basztę wieńczy zębaty fryz oraz kryty blachą stożkowy hełm. Do czasów współczesnych dotrwała także położona w jej pobliżu szesnastowieczna Baszta Dziewicy – cylindryczna wieża, pierwotnie znajdująca się we wschodnim narożniku miejskiego muru. Ten ceglany obiekt, nieco mniejszy od baszty Bramy Ostrowskiej, zachował dość wysokie wejście, które pierwotnie sytuowało się na poziomie muru obronnego.

Gemeinde Krosno Odrzańskie

Krosno Odrzańskie (*Crossen a. d. Oder*)

- Die Ruine des Schlosses aus dem 14. und 15. Jh., Anfang des 16. Jh. umgebaut, in der ersten Hälfte des 17. Jh. verstärkt. 1964-1966 und 2009 teilweise wiederaufgebaut (**Foto 99-100**).
- Fragmente der mittelalterlichen Wehrmauern.
- Pfarrkirche Hl. Hedwig zu Schlesien aus dem 13. Jh., im 14. und 15. Jh. erweitert, nach dem Brand im 15. und 16. Jh. wiederaufgebaut (**Foto 102**).
- Die St. Andreas-Kirche aus den Jahren 1825-1827 (**Foto 103**).
- Überreste der Wohnhäuser vom Ende des 18./Anfang des 19. Jh. und Gebäude aus der zweiten Hälfte des 19. Jh. und der Wende des 19. zum 20. Jh. (**Foto 101**).

Osiecznica (*Güntersberg*)

- Gutsanlage mit dem neoklassizistischen, etwa 1850 erbauten Schloss.
- Pfarrkirche, Fachwerkbau aus dem Jahr 1816.

Czetowice (*Zettitz*)

- Filialkirche aus dem 16. Jh., im 18. und 19. Jh. erneuert, mit dem Turm von 1654 (**Foto 104**).

Łochowice (*Lochwitz*)

- Klassizistische Filialkirche aus den 30er Jahren des 19. Jh., ursprünglich als protestantisches Gotteshaus errichtet.

Kamień (*Kähmen*)

- Schloss-, Park- und Vorwerkkomplex. Das Schloss wurde in den 30er Jahren des 20. Jh. erbaut.

Gostchorze (*Goskar*)

- Frühmittelalterlicher Burgwall, datiert auf den Zeitraum von etwa 800 bis 1100.

Gemeinde Dąbie

Dąbie (*Gersdorf*)

- Filialkirche aus dem 13.-14. Jh., im 17.-19. Jh. umgebaut (**Foto 105**).
- Überreste der Vorwerkbepanung. Ein bis vor kurzem bestehendes Herrenhaus aus der ersten Hälfte des 19. Jh.

Brzeźnica (*Briesnitz*)

- Vorwerkanlage mit dem Schloss, Wirtschaftsgebäuden und Landschaftspark, in der Hälfte des 19. Jh. gegründet. Das Schloss vom Anfang des 20. Jh.

Nowy Zagór (*Boberhöh, Deutsch Sagar*)

- Filialkirche aus den Jahren 1882-1886.

Połupin (*Rusdorf*)

- Frühmittelalterlicher Burgwall aus der Wende des 6. zum 7. Jh.

Pław (*Plau*)

- Pfarrkirche aus der zweiten Hälfte des 19. Jh.

Łagów (*Logau*)

- Filialkirche im Barockstil aus dem Jahr 1698, ursprünglich als evangelisches Gotteshaus errichtet (**Foto 106**).

Trzebule (*Treppeln*)

- Überreste eines Schloss- und Parkkomplexes aus dem 19. Jh.
Das etwa 1870 erbaute, neoklassizistische Schloss.
- Die 1670 aus Holz errichtete Filialkirche, ursprünglich evangelisches Gotteshaus.

Lubiatów (*Liebthal*)

- Filialkirche von 1745, im Barockstil als evangelisches Gotteshaus erbaut, im 19. Jh. erweitert.

Kosierz (*Kossar*)

- Schloss-, Park- und Vorwerkanlage. Das Schloss wurde etwa 1700 erbaut und 1854 umgebaut (**Foto 107**).
- Filialkirche aus dem 13. Jh., seit dem 15. Jh. mehrmals umgebaut.
- Landschaftspark, um die Mitte des 19. Jh. angelegt.

Gemeinde Bobrowice

Bobrowice (*Bobersberg*)

- Pfarrkirche, 1853-1857 als protestantisches Gotteshaus errichtet (**Foto 108**).

Tarnawa Krośnińska (*Tornow*)

- Barocke Filialkirche, 1712-1713 als evangelisches Gotteshaus errichtet (**Foto 109**).

Janiszowice (*Jähnsdorf*)

- Gotische Filialkirche, höchstwahrscheinlich im 14. Jh. erbaut, im 17. Jh. gründlich umgebaut.

99. Krosno Odrzańskie. Odrestaurowana część zamku / Der restaurierte Teil des Schlosses

102. Krosno Odrzańskie. Kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej / Kirche St. Hedwig von Schlesien

104. Czetowice. Kościół pw. Matki Bożej Bolesnej / Kirche der Schmerzensmutter

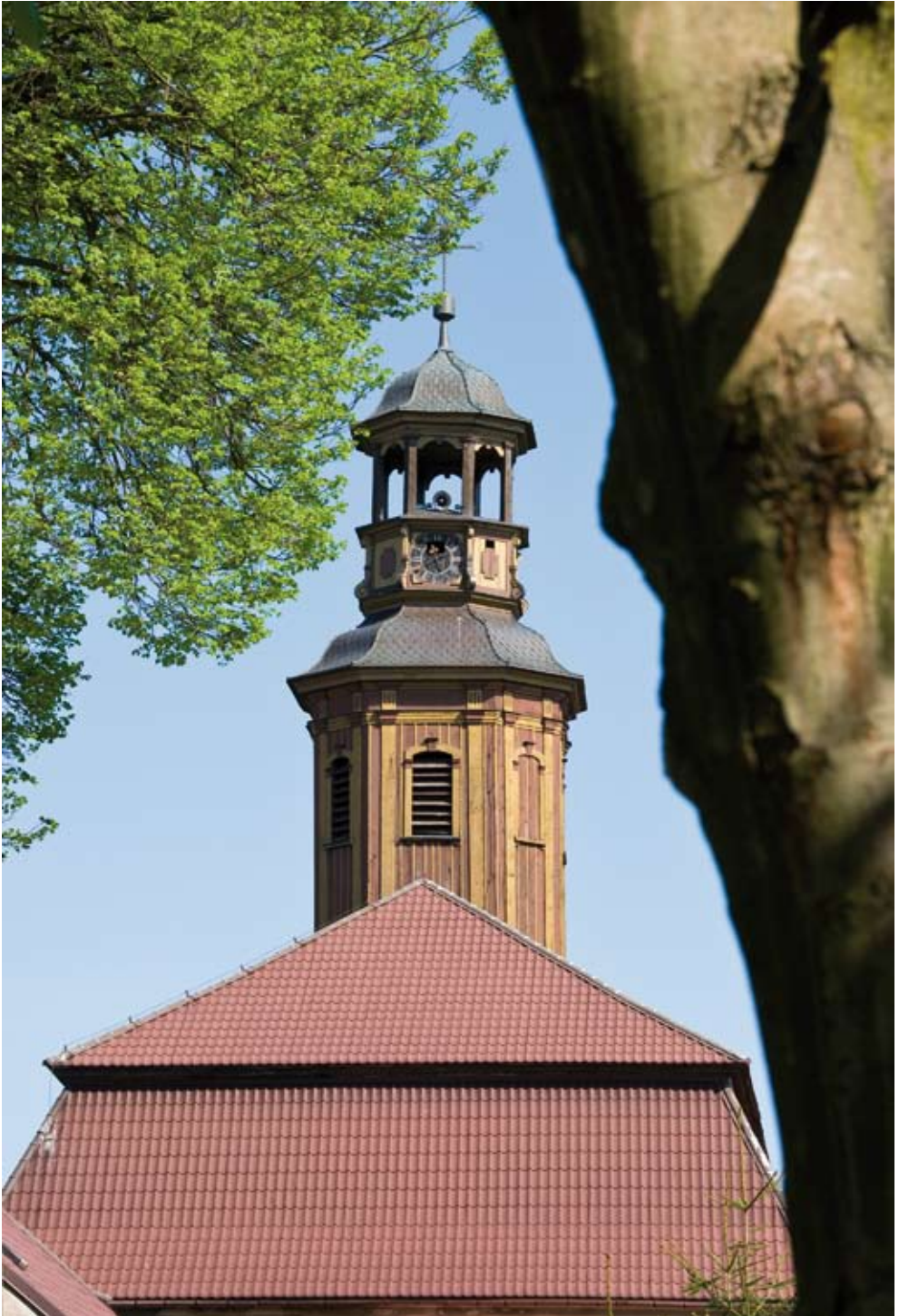
110. Gubin. Wieża Bramy Ostrowskiej / Der Turm des Ostrowska-Tores

112. Gubin. Fragment ratusza / Fragment des Rathauses

113. Gubin. Ruiny kościoła farnego / Die Ruine der Stadt- und Hauptkirche

120. Bytnica. Wieża kościoła pw. św. Apostołów Piotra i Pawła
Turm der Kirche der Heiligen Apostel Peter und Paul

SPIS TREŚCI

Od autora	5
Powiat zielonogórski	
Zielona Góra	9
Gmina Zielona Góra	
Zwiedzanie trasy:	
Zielona Góra – Łężyca – Stary Kisielin – Nowy Kisielin – Racula – Drzonków – Sucha – Zatonie – Kiełpin – Ochla	27
Gmina Nowogród Bobrzański	
Zwiedzanie trasy:	
Nowogród Bobrzański – Bogaczów – Wysoka – Podgórzycze – Niwiska – Kamionka – Skibice – Przybymierz – Drągowina – Dobroszów Wielki – Białowice	38
Gmina Świdnica	
Zwiedzanie trasy:	
Świdnica – Koźła – Lipno – Letnica – Drzonów	56
Gmina Czerwieńsk	
Zwiedzanie trasy:	
Czerwieńsk – Nietków – Laski – Leśniów Wielki – Nietkowice – Będów – Sycowice	65
Gmina Sulechów	
Zwiedzanie trasy:	
Sulechów – Kruszyna – Pomorsko – Kalsk – Łęgowo – Klepsk – Okunin	72
Gmina Babimost	
Zwiedzanie trasy:	
Babimost – Nowe Kramsko – Kolesin	85
Gmina Kargowa	
Zwiedzanie trasy:	
Kargowa – Wojnowo – Karszyn	91
Gmina Bojadła	
Zwiedzanie trasy:	
Bojadła – Klenica – Pyrnik	97
Gmina Zabór	
Zwiedzanie trasy:	
Zabór – Przytok – Miłsko	102
Gmina Trzebiechów	
Trzebiechów	107
Powiat świebodziński	
Świebodzin	119
Gmina Świebodzin	
Zwiedzanie trasy:	
Świebodzin – Raków – Rosin – Chociule – Wilkowo – Ługów – Rusinów – Nowy Dworek – Gościkowo – Jordanowo – Glińsk – Grodziszczce – Rzeczycza – Lubinicko – Jezioro	130

Gmina Skąpe	
Zwiedzanie trasy:	
Skąpe – Międzyzlesie – Rokitnica – Ołobok – Radoszyn – Niekarzyn – Pałck	153
Gmina Łągów	
Zwiedzanie trasy:	
Łągów – Pożrzadło – Czyste – Toporów – Niedźwiedź – Jemiołów –	
Łągówek – Sieniawa – Żelechów	160
Gmina Lubrza	
Zwiedzanie trasy:	
Lubrza – Nowa Wioska – Mostki – Przełazy – Boryszyn	170
Gmina Szczaniec	
Zwiedzanie trasy:	
Szczaniec – Dąbrówka Mała – Opalewo – Smardzewo – Ojerzyce – Myszęcin	178
Gmina Zbąszynek	
Zwiedzanie trasy:	
Zbąszynek – Chlastawa – Kosieczyn – Kręcno – Dąbrówka Wielkopolska	187
Powiat krośnieński	
Krosno Odrzańskie	205
Gmina Krosno Odrzańskie	
Zwiedzanie trasy:	
Krosno Odrzańskie – Osiecznica – Czetowice – Łochowice – Kamień – Gostchorze	215
Gmina Dąbie	
Zwiedzanie trasy:	
Dąbie – Brzeźnica – Nowy Zagór – Połupin – Pław – Łągów – Trzebule –	
Lubiatów – Kosierz	219
Gmina Bobrowice	
Zwiedzanie trasy:	
Bobrowice – Tarnawa Krośnieńska – Janiszowice – Dychów	228
Gmina Gubin	
Zwiedzanie trasy:	
Gubin – Sękowice – Polanowice – Strzegów – Grabice – Luboszyce – Kozów –	
Witaszkowo – Stargard Gubiński – Gębice – Starosiedle – Chlebowo	231
Gmina Maszewo	
Zwiedzanie trasy:	
Maszewo – Rybaki – Gęstowice – Rzeczycza	245
Gmina Bytnica	
Zwiedzanie trasy:	
Bytnica – Budachów – Grabin – Gryżyna	250
Bibliografia	260
Słowniczek terminologiczny	264

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ

agencjaPDN
wydaawnicza